

פרוטוקול מישיבה לענייני עלייה ב'

מבוא :

המסמך שלפנינו הוא פרוטוקול של ישיבה של הוועד הפועל של ההסתדרות. המסמך המקורי נמצא בארכיון העבודה בתיק עליו רשום "פרוטוקול ישיבה – ענייני עלייה ב'".*

הישיבה התקיימה ב"10.4.1939¹. מועד זה מהווה צומת בין התקופה בה אורגנה עלייה ב' על-ידי "החלוץ" וההסתדרות וכסיוע בלתי רשמי של "ההגנה", לבין הקמתו של המוסד לעלייה ב' וקביעת מושב הנהלתו בפאריס ובלונדון (בישיבה שנערכה בפאריס, בסוף אפריל, ביוזמתו של שאול מאירוב (אביגור)), והעמדתה של "ההגנה" באופן רשמי לשירות המוסד, בתחילת חודש יולי.²

במהלך הדיון מרחפת באוויר הידיעה כי הספר הלבן, שיגזור גזירה קשה על העלייה, עומד להתפרסם בקרוב, וכי מצבם של יהודי אירופה הולך ומחמיר,³ ועל-כן יש להעריך להגברת ההעפלה ולמיסודה.

חשיבותו של המסמך נובעת מכך שבישיבה זו נקבעו העקרונות עליהם הושתת המוסד לעלייה ב':

● ריכוז ארגון ההעפלה של כל המפלגות והתנועות של "החלוץ" באירופה: חלק מן הדיון נסב על ניסיונם של מפלגות בתוך "החלוץ" – הנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפועל המזרחי – לארגן העפלה נפרדת, ועל ההסכם שהושג איתם, כדי שהדבר לא יישנה.⁴

● חובתם של מארגני עלייה ב' לפעול למען הצלת היהודים בארצות הרייך: גולומב מציין כבר בראשית הישיבה כי זו חובתה של עלייה ב'. אך יחד עם זאת הוא מונה את הבעיות הקשות העומדות בדרכה של הגשמת עיקרון זה: הקשיים בהשגת ויזות בארצות המערב, חוסר האפשרות להוציא כספים מארצות הרייך ומחסור במקורות

* ארכיון העבודה, חטיבה VI 208, רשימה 3, תיק א' (העתק בפרויקט ההעפלה, ו-148) ו, 25). אני מודה מקרב לב לפרופ' אניטה שפירא, מנהלת הפרויקט הבינאוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, על שעודדה אותי לפרסם את המסמך, ולר"ר עירית קינן, בעבר מרכזת הפרויקט, על שאיפשרה לי להקדיש מומיני להכנת האפרט המדעי.

1. ראה הערה מספר 1 למסמך.
2. ראה הערה 59 למסמך.
3. ראה הערה 3 למסמך.
4. ראה דבריהם של גולומב, רמו ורחנשטיין, והערות 8, 9, 14, 41, 55, 56, 58 למסמך.

למימון העלייה.⁵ בסופו של דבר מורים הנתונים כי מכלל 5,000 המפעילים שיצאו מאירופה כולה מינואר 1938 ועד אוגוסט 1939 באמצעות "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' נמנו כ-1270 על יהודי מגרמניה, אוסטריה, וצ'כיה, שהם 23% מכלל המפעילים בתקופה זו.⁶

כמרכז, הועלו בישיבה נושאים שליוו את תולדות ההעפלה במשך שנים רבות:

- התחרות בין ההעפלה המאורגנת על-ידי ההסתדרות ו"החלוץ", לבין ההעפלה המאורגנת על-ידי התנועה הרביזיוניסטית הוא נושא העובר כחוט השני לאורך כל הדיון. מצד אחד מושמעת ביקורת קשה על מדיניות התנועה הרביזיוניסטית; הפומביות בה הם מנהלים את ההעפלה שלהם, דבר המעורר את תשומת לבם של הבריטים, ופוגע לא רק בסיכויים שלהם להמשיך הפעולה, אלא גם בסיכויי של "החלוץ"; הרכב המפעילים כאוניות המאורגנות על-ידם, שכלל בעקר "סתם יהודים"; המשטר הפאשיסטי שהם מנהיגים בהפלגותיהם, ההפליה שהם נוהגים בין חבריהם לבין מפעילים אחרים, והשימוש שהם עושים בהעפלה כדי לגייס תומכים בתנועתם.⁷ אך יחד עם זאת ברור לכל, וגולומב אף אומר זאת במפורש בדברי הסיכום שלו, שאם ההסתדרות ו"החלוץ" לא יגבירו את היקף ההעפלה המאורגנת על-ידם, יעלה קרנם של הרביזיוניסטים בגולה והם יכבשו מחדש את הרחוב היהודי, בו נמצאה יוקרתם בירידה לאחרונה.

- האם יש להעלות בעלייה ב' רק חלוצים שהוכנו בהכשרות "החלוץ" בפולין לחיי הארץ או יש לכלול בה גם "סתם יהודים"? – כבר בדבריו של אליהו גולומב בראשית הישיבה מתגלה הדילמה שעמדה לפני מארגני עלייה ב' באותם ימים: האם תפקידה של עלייה ב' היא להעלות את ה"חומר האנושי המובחר" – קרי את החלוצים שישבו בהכשרות בעיקר בפולין, או שעליה לפעול כתנועה להצלת היהודים הנמצאים בסכנה בארצותיהם. אברמוביץ, איש פועלי ציון שמאל, מעלה את השאלה ביתר חריפות, וחוזר ומקשה פעמיים במשך הישיבה, האם אין מקום לכלול בעלייה ב' גם "סתם יהודים", או כדבריו – "יידן פון א גאנץ יאר". גולומב, בדבריו התשובה שלו טוען בין היתר כי רק אנשים מחוסנים יוכלו לעמוד בתלאות ובסבל הכרוכים בהעפלה ובקשיי הקליטה בארץ, ועל כן יש להעדיףם. את מדיניות הרביזיוניסטים, לפיה הם כוללים בהפלגותיהם "סתם יהודים", הוא מסביר כניסיון "לתפוס את ההגה בעם היהודי", וכאמצעי לממן בכספם של יהודים אלה את עליית חבריהם. גם צבי רחונשטיין, מנהל מרכז העלייה של ההסתדרות, מביע בדין תמיכה בהעלאת "חומר לעבודה ולהגנה".

- מה יהיה ה"מפתח" לחלוקת המקומות בעלייה ב' בין המפלגות והתנועות השונות? – נושא חלוקת המקומות בעלייה ב' בין הארצות השונות ובין התנועות השונות, שהוא המשך ישיר לוויכוח שהיה קיים בתנועת "החלוץ" על המפתח

5. הרחבה על נושאים אלה ראה בהערות 4, 5, 12 למסמך.

6. ראה ויינר, חנה ורליה עופר, פרשת קלאדובר-שאבאץ: מסע ההעפלה שלא הושלם, תל-אביב: עם עובד, תשנ"ב 1982 (להלן: ויינר ועופר), עמ' 25-26. לדעת המחברות אחד הגורמים העיקריים שמנע מבצע הצלה גדול ממדים באותה עת היה המחסור באמצעים.

7. על נושאים אלה ראה בין היתר דבריהם של גולומב, רובשוב, וכן הערות 15, 35 למסמך.

לחלוקת הסרטיפיקטים,⁸ מועלה בדיון שלנו על-ידי יעקב חזן ומאיר יערי, אנשי "השומר הצעיר", ועל-ידי משה ארם, איש פועלי-ציון שמאל. הם מתלוננים על קיפוח תנועותיהם, ודורשים להשוות את מפתח חלוקת העולים בעלייה ב' למפתח חלוקת רישיונות העלייה הליגאלית, בפיקוח הוועד הפועל. כמרכן, מוחה חזן על קיפוח "החלוץ" בגליציה לעומת "החלוץ" בפולין במספר חבריו בהעפלה,⁹ ומאיר יערי מציע לקבל החלטה על "שוויון שאר הארצות כמו פולין".

בישיבה מוזכרים בקצרה או אפילו ברמיזה גם נושאים נוספים שהעסיקו את מארגניה של ההעפלה לאורך שנים רבות. גולומב מזכיר בדבריו "קשיים טכניים מצד שכירת אניות", ואת "האפשרויות הטכניות להוריד את האנשים".¹⁰ כמרכן הוא מתייחס למדיניות הבריטית במקרה של תפישת אוניות. יש לזכור כי עד למועד ישיבה זו הצליחו מארגני ההעפלה של "החלוץ" להביא לחופי הארץ קרוב לאלפיים מעפילים בשמונה הפלגות, בלא שאיש מהם נתפס, ובלא שנתגלתה אף ספינה.¹¹ אך גולומב אינו רואה אסון באפשרות כי אוניות אחדות יתפסו, ומעפיליהן יאסרו (כפי שאירע למעפיליהן של כמה ספינות שאורגנו על-ידי הרביזיוניסטים או על-ידי אנשים שהיו קשורים עמם),¹² או אף יגורשו (כפי שאירע במקרה של האוניה "סאנדרו", שנתפסה על-ידי הבריטים וגורשה בחזרה לרומניה, ב' 25.3.1939, על 282 מעפיליה).¹³

נושא תגובת היישוב למדיניות בריטניה כלפי העלייה מועלה אף הוא בדיון על-ידי אברמוביץ, המטיח ביקורת על מוסדות היישוב, על כי לבד מהצהרות מילוליות¹⁴ לא עשו דבר כדי להביע את מחאתם על מדיניות זו. למשיביו אין מענה לטענות אלה, מלבד דברי רמו: "הגיבוננו. היא תופסת ואנו העלינו את האנשים", שכן הדיון שלנו התקיים לפני השביחה בחיפה בסוף אותו חודש.¹⁵

לבסוף, מציין אליהו גולומב בדבריו הסיכום שלו, אם כי ברמיזה בלבד, את המהפך שעבר מפעל עלייה ב' מאז חירושו בשנת 1938 – ממפעל המאורגן על-ידי קבוצת חברים שפעלה ללא אישור רשמי של המוסדות, למפעל הזוכה לתמיכת ההסתדרות, ואף מודה בדבריו כי "גם אני בהתחלה פקפקתי".¹⁶ כמרכן מוסר גולומב מידע מפורט על היקף ההעפלה המאורגנת על-ידי "החלוץ", על-ידי הרביזיוניסטים, ועל-ידי אחרים במהלך השנה שקדמה לישיבה.¹⁷

ח"מ

8. על גלגולי מחלוקת זו, ראה הערה 19 למסמך.
9. ראה הערה 21 למסמך.
10. פירוט על שני נושאים אלה ראה בהערות 10 ו-11 למסמך.
11. ראה הערה 47 למסמך.
12. רשימת האוניות ראה אצל אבנרי, אריה ל., *מגלום עד טאורוס: עשור ראשון להעפלה 1934-1944*, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשמ"ה 1985 (להלן: אבנרי), נספחים.
13. ראה על פרשה זו הערה 7 למסמך.
14. ראה הערות 25 ו-26 למסמך.
15. על השביחה בחיפה ראה: *ספר המעפילים*, בעריכת משה בסוק, ירושלים, תש"ז, עמ' 72-73.
16. ראה דברי גולומב במסמך והערה 51 שם.
17. ראה דברי גולומב, והערות 47, 48, 49, 50 שם.

פרוטוקול משיבה לענייני עלייה ב'¹

(הפרוטוקול מובא ככתבו וכלשונו)

יסודות² פעולתנו היו: ראשית – חומר אנושי מובחר, שנית – עד כמה שאפשר להציל אנשים מארצות הנגועות ביותר (גרמניה, אוסטריה, צ'כיה).³ יש עתה קושי גדול להוציא אנשים דוקא מארצות אלו: ארצות מעבר מציגות קשיים במתן ריזות,⁴ כי חוששים בפני השארותם של פליטים אלה. על זאת התקשרו [התגברו?] איכשהו, אולם יש קשי שאין עצה נגדו – חוסר אפשרות להוציא כספים.⁵

השיטה הבלתי-מסודרת בה מנהלים הרביזיוניסטים את עבודתם מסכנת גם את פעולתם הם, גם את פעולת אחרים. בהזדמנות שנאלצנו להוריד את אנשיהם מהאניה,⁶ שאלנו אותם – למה הם נוהגים כך. תשובתם – דרכם בגיוס עולים אינה מאפשרת להם פעולה מסודרת. הם אינם בוחרים את העולים, על כן גם אינם יכולים להבטיח סודיות (למעשה, את היוצאים מלווים מאות אנשים בגלוי וכפומבי). הם גם מתקשרים עם סוכנים שונים, והיו כבר גם מקרים של גניבות. – השיטה בה אחזה עתה הממשלה – להחזיר אניות⁷ – תאמץ בלי ספק פעולה בלתי-מסודרת. בזמן האחרון התקנאו בהם גם מפלגות אחרות, עשו ניסיון של הבאת אניה, שאנו נאלצנו לפרוק ושתפסה לבסוף.⁸ הצענו להם קודם להצטרף לפעולתנו, אנו נקח את אנשיהם מהכשרה לפי פרופורציה מסויימת, אולם הם לא הסכימו מתוך תקווה שגם הם יתעשרו מזה רביזיוניסטים.⁹ עתה כנראה לא נשקפת סכנה שהם ימשיכו בזה. נשאר רק רביזיוניסטים, אולם הולך ומתברר לכולם ששיטת פעולתם היא בלתי-אחראית. השאלה היסודית היא – אם אנו נצליח לפתח את פעולתנו בקנה-מדה ההולם את צרכי הגולה והארץ. היו בזמן האחרון קשיים טכניים, מצד שכירת אניות,¹⁰ אולם יש תקווה שזה חולף. קיימות גם כל האפשרויות הטכניות להוריד את האנשים¹¹ – אם כי לא מן הנמנע שתחפש אניה או שתיים. אין בזה אסון, בין אם האניה תוחזר ובין אם האנשים יאסרו. עיקר השאלה היא שאלת הכספים.¹² כל הזמן עברו בכספים מועטים מאוד. פעולתנו נפגשו בסימפטיה רבה בכל הארצות, אף מצד אנשים שלא קיוונו כלל לכך מהם, שלא היה להם כל קשר לציונות. אולי [אולם?] כסף מהסימפטיה אינו יוצא. הפעולה דורשת כספים רבים וצריכה לעלות ביוקר (אם כי הרביזיוניסטים עובדים בסה"כ כ-3 לא"י זול מאתנו – אבל זה עולה לנוסעים בענזים רבים של נסיעה ממושכת). להוציא איש מגרמניה עולה כ-20 לא"י. הכסף צריך להיות מוכן למפרע. – לא אנזים אם אומר שלפי האפשרויות הטכניות אפשר להביא במשך חדש כמה אלפים איש. כמובן, אם יגוייס הצי למלחמה בעלייה זו – ישתנה המצב. אבל לפי פעולתה והכנותיה של הממשלה לעתיד הקרוב – אפשר לעבוד. – היו בזמן

האחרון עכובים בלתי-צפויים, אולם יש תקווה שבקרוב נוכל להרחיב את הפעולה, ואם נצליח להרחיבה - תרד שאלת ההתחרות. ככל מקום היו מוכנים להפסיק לעבוד עם רביזיוניסטים אם אנו נתן את האפשרויות. אמנם, ישנו קושי כזה שאנו חמיד נעמוד על בחירת החומר האנושי.

רמז: 1¹³) בפולין התרשמתי, שמפלגות אחרות (לא רביזיוניסטיות) רצו בשיתוף במפעל העלייה, ואנו לא גילינו נכונות לכך.¹⁴ הנכון הדבר - בעבר?

2) הישנו באור, מדוע כל כך מעט רביזיוניסטים בעליה הנעשית בידיהם? הרי גם כסף יש להם. אולי טועים אנו בהנחה שהם מהווים רק 35% בעליהם?¹⁵

3) הישנן עדויות בדוקות המאשרות את ההתעללות בנוסעים באניות רביזיוניסטיות אחדות?¹⁶

אברהמוביץ:¹⁷ היש הערכה כמה אנשים עברו במשך השנה בדרכים אלה? מסופק אם קו בחירת האנשים צריך להיות רק לפי התאמתם לעבודה ולהגנה - צריך להשאיר מקום גם לסתם יהודים.

חזן:¹⁸ ענין העלייה הזו הוא הענין המרכזי והיא תובעת מאתנו שיתוף כל הכוחות - ההסתדרות צריכה לקחת על עצמה, כהסתדרות, את עול הפעולה ולרכז סביבה את כל היתור (מלבד הרביזיוניסטים). לא עשינו את שני הדברים. הדברים נעשו לפי חשבון של אנשים פרטיים, אמנם, אין זה קיפוח של השומר-הצעיר על ידי המפלגה - אלא קיפוח של "השה"צ" וחלק מהמפלגה ע"י חלק מהמפלגה. הדבר נעשה בידי חברי הקיבוץ המאוחד ואנו נמצאנו בחוץ - כמו גורדוניה.¹⁹ התרוצצנו כל הזמן ולהתחנן שישתפו חלוצים - אין זה פוגע בנו. ישנה שאלה של ארצות - מאין מעלים. והנה - ישנה הגזירה: אפשר לעלות מפולין הקונגרסאית,²⁰ ואי-אפשר מגליציה. אחרי ויכוחים רבים, הוסכם שח' השומר-הצעיר מגליציה יכולים לעלות ע"ח האחווים שבפולין (האין היסוד לחשבון הזה - שבגליציה "השה"צ" חזק יותר). הגלגול האחרון - רצו לקבוע לנו בעליה ב' 10% במקום 26% בעליה לגלית. מזכירות הועה"פ הכריעה על אחוז שווה, אולם גם לפני כן חברינו חתמו על הסכם בדבר 10%, בלי זכות ערעור.²¹

כספים: נמסר, שמחיר העלייה בערך 26-27 לירות, חוץ מזה הרי יש תמיכות. חברינו כולם שילמו 27 לירות, ואיפה התמיכות. כשאנו שואלים חברים אחרים, לא מהשה"צ, כמה הם שילמו - אנו שומעים מספרים אחרים. הרגשתנו היא, שעליה זו נעשית על חשבוננו.

לשאלה הכללית: אין כל מפתח אחר לעליה ב' מזה של העלייה הליגלית. היקף העלייה - במי אנו מעוניינים בה? עליה זו מראש עלולה להיות פרועה, אולם יש בידינו אפשרות לרכז סביבנו את כל חלקי התנועה הציונית ולהציג את הרביזיוניסטים כשוברי מסגרת, כהרפתקנים וכו'. קרנם לא תרד, כל זמן שהם מעלים ארצה הרבה אנשים, אז אי אפשר לומר: רק עליה חלוצית, מה גם שאנו רוצים להביא אלפים לחורש. - איך נעשה זאת? שמעתי שפועלי ציון והתאחדות בפולין דרשו אחוז מסויים בעלייה. המרכז בפולין החליט - להקדיש להם כל אניה רביעית, שהם יסדרו אותם ואנו נוריד את האנשים.²² זהו צעד לפיצול נוסף. לפי מה שאני יודע, אנו אחראים ב-50% על זה שציונים כלליים מנסים לסדר עליה ברשות עצמם, בזה שלא רצו לשחפס בהנהלת המפעל וגם ניהלו ויכוח על אחווים.²³

– מוטב היה לו הביאו רביזיוניסטים יותר בית"רים מאשר אותם אנשים שהם מביאים אותם.

סיכום: כדי להפוך את הענין לענין גדול, צריך שהוער הפועל יהיה המכריע בענייני העלייה הזו. העלייה החלוצית לפי המפתח המקובל. שיתוף כל הגורמים סביבנו. אברהמוביץ: אין העלייה יכולה להצטמצם אך ורק בסוג אחד – חלוצים. יש הכרח ולחץ בחו"ל אשר ימצאו דרך אחרת, אם אנחנו לא נספק את הצורך. סוף-סוף אין ספק שהעלאת מספר יותר גדול של אנשים עושה שרות יותר חשוב, כי העלייה ענין של כמות לא פחות מאשר של איכות. צריך לקבוע לא רק מפתח לאלמנטים-חלוציים, אלא גם חלק ללא חלוצים – "יידן פון א גאנץ יאר".²⁴ לעלייה ב' יש ערך של הגדלת היקף העלייה. זה גם אמצעי, של מלחמה נגד פוליטיקה של החוקת העלייה. כאשר התווכחנו על דרכי המלחמה דובר שצריך לתת לה אופי של פעולה קונסטרוקטיבית לפנינו עובדות. פעולה מכוונת להחמיר ולהפסיק את העלייה ב'. מה הייתה התגובה שלנו? מה עשינו לקיים את סיסמתנו "לא נכנע"?²⁵ המאמר דבר²⁶ אינו מספיק. עלינו להציג את עמדתנו שהממשלה תרע שכל אניה שהיא תופסת – יש לזה תגובה בארץ. אפשר להתווכח על אמצעי התגובה, אבל אין ספק בעצם התגובה שצריכה לכוא וזה לא נעשה. עוד מעט וזה יכנס למסלול של דברים מובנים מאליו. היא תופסת ואנו שותקים.

ד[וד] ר[מן]: היא תופסת ואנו העלינו את האנשים.

מ. ארם:²⁷ חשבתי שהשאלה צריכה להתברר רק בזמירות. מכיוון שתון העמידה – אדבר גם אנכי. חברי חזון במצב יותר מאושר מאשר אנו. עד שרמז לא בא לפולין²⁸ עמדנו לגמרי בפני קיר אטום. בהשתתפותו של רמז הגענו להסכם ידוע, לשותף.²⁹ והעוסק בזה אינו איש פרטי כלל, זה הח' בן-ר'.³⁰ השותפות מזוהה, כי לפו"צ שמאל ניתנה האפשרות לתת אנשים, על אחוזים לא דובר אפילו. האחוה שנקבע הוא לערך 777.³¹ האם אנחנו יכולים להשתתף ב"עסק הפרטי הזה". אני עומד לפעמים נדהם: מהו הגבול שאפשר להגיד שאנו שותפים לענין משותף. אנו גם לא ידענו על המוסד המטפל בזה כאן. לא מצאו לנחון לשתף אותו. כאן שמעתי בראשונה את דברי השהו"צ על ההתלבטיות שלהם עד שהגיעו לשתוף.

ד.ר.: אחרי דברי חזון לא חודש כלל לגבי העתיד. והענין צריך להתרכז על העתיד ולא על העבר. הענין לא אורגן ע"י ההסתדרות³² וקשה לדבר על העבר.

ז[למן] ר[ובשוב]:³³ אני הבינותי נכון שעלית אוסטריה וגרמניה לא מסתדרת ע"י העלייה ב'.³⁴

[אליהו] ג[ולומב]: לא.

ז.ר.: חפצתי להציע ש... בגלל חוסר יכולת להוציא כסף להתקשר עם מוסדות עזרה.

א.ג.: סודר.

ז.ר.: לפני כמה ימים הייתי במצב רוחו של רמז בדבר הרזים השורר באניות שהריכוז מביאים.³⁵ חשבתי שלא צריך להחמיר בגלל חשיבות עצם הענין. עד שהגיע לידי כ"כ הרבה חומר. הוכררו ויש לנו פרטיכלים של שיחות עם אנשים שונים, שהריכוזי מחלקים את העולים לשני סוגים (א) חברים שלהם (ב) נתינים משוללי זכויות והם הנסיון הראשון של שלטון נאצי יהודי במחנה ריכוז יהודי. מעשה של יהודי

שגוב פרוסת לחם. תלו אותו על מוט ונשאר תלוי על מוט 6 שעות. הורידו אותו אחרי שהרימו קול צעקה. המפקד הסדיסט הזה נמצא עכשיו בארץ וידעים את שמו. הלקו אנשים נוסח דכאו. אני שואל מה לעשות בחומר הזה. האם כדאי להתחיל במלחמה גלויה בצבור. אין חומר לכתיבה כי האנשים בלתי ליגליים, צריך לדון אין למצוא דרך. איזו שהיא אינסטנציה – הוועלה או הרבנות הראשית – הכרחי לעשות בירור צבורי ולבער הרע. צריך גם להסיר את האיצטלה של גבורה שהם עושים את הדבר.

שאלת אברמ' בדבר סתם יהודים. לו היתה האפשרות ודאי שא[ליהו] לא יתגדר לעלית סתם יידן. נדמה לי, כי מפאת הצורך אני שואל אם אי אפשר להכניס בעלי הון. אינני מבין למה לא לנצל את העלייה ב' להצלת הון יהודי ההולך לטמיון. צ.[בין ר. וונטשטיין]:³⁶ אני מקבל את כל מסקנותיו של חזן. אין חולקים עליהם. אינני יכול לקבל את כל דבריו לגבי העבר. הוא הגויים והיה חרד-צדדי. ההתחלה נעשתה ע"י הרביז'. בארץ התגדרו לזה,³⁷ קמה התנגדות מצד חברים אחרים שהעניו והצליחו.³⁸ נכון שורשה התגלתה כגוף איגואיסטי ולא רצתה לשתף ארצות אחרות. אינני מצדיק את זה. מה צריכים היו לעשות בארצות אחרות – להתחיל על אחריותם. זה אני יעצתי לחברים ברומניה והם לא העיזו. החברים מגליציה לא טענו בשם כל גליציה, אלא תבעו בשם השומה"צ וגורדוניה והוציאו מהכלל את עקיבא. אמרתי להם שאיני יכול לעזור להם בפעולה פרטנית זו. לחזן אני אומר, כי צריך להיות יותר זהירים בזמן שמאשימים. למה לא העלו מבלגריה כי מתקבל הרושם שפסחו על בולגריה מפני שזוהי אחוזתו של השוה"צ. זה לא נכון, כי לא העלו גם מגרמניה. העלו 1,250 איש, מהם, כלומר רוב העלייה מפולין,³⁹ וזה צריך לתקן. והשתדלו בכוזן זה, ולא הצליחו בגלל אסונות. הטרנספורט הצי"כ⁴⁰ היה מוכן ויום לפני צאתו נכנס היטלר. ולו בא היה הרכב אחר, כי בין העולים מספר הגון של "מכבי הצעיר". ואשר לגבי פולין עצמה לא היה קפוח. הקפוח הוא רק לגבי יתר ארצות. חזן גם מאשים באי איחוד עם יתר המפלגות המורחזי וחלוץ.⁴¹ אני ניהלתי אתם את המו"מ והודעתי להם שיקבלו את האחת וישותפו בכל, פרט לפעולה הטכנית. תשובתו היתה שדורשים אחוז, יותר גדול – קומפנסציה בעד העבר. על זה עניתי שאם הדבר יתפתח לא נעמוד על האחת, כי ראיתי שמחפשים תואנה להפרדה ורציתי שלא אנו נגרום לכך. עמדו בכל חוקף על שתופם בפעולה הטכנית התיעצתי עם כמה ח"ח ועל דעת כולם הגענו לגבול הריחורים. הטעות שלהם היתה, כי כל הענין הוא רק בהשגת אניה והשאר יעשה מעצמו.

אין ברצוני להאריך, כי במסקנות המעשיות אין חלוקי דעות, הזכירו כאן את האחת של 16% שהסכימה ורשה ו-26% שהוסכם עליהם. אני מסכים ש-16% לא מספיק, אבל 26% אחוז מוגזם. עלי להגיד כי במדה שאפשר להפוך את הפעולה לכללית עושים זאת. בס"ה נכנסו קרוב ל-6000 ואנו ארגנו מזה 2000. מספר הרביז' הוא 10%.⁴² אני מודה שעד היום לא הכל היה בסדר. ואני רוצה שהוה"פ יקח את הענין לידינו. זה לא פשוט, אבל צריך למצוא הדרך. פרשת חיל⁴³ לא ידועה לי אבל אני יודע כי כאשר עמדו השאלות לריון דובר שצריך להתאים לאפשרויות הטכניות שאינם ניתנים תמיד לצרכינו. בהתחלה עסקו בזה מספר חברים שעסקו בזה עד ש[...]. העניינים הכספיים בארץ בצורה הכי מסודרת. ברגע שידרש – יוגש דו"ח.

לתומר האנושי בתנאים הנתונים הכרחי ג"כ להעלות חומר לעבודה ולהגנה. אני מסכים להערת זלמן שצריכים לחשוב על אפשרות העלות בעלי הון. גם לנו יכולים לקרות אסונות, אבל מתוך הנסיון והזהירות שלנו אני יכולים למנוע יותר מאחרים. אני יכולים להגיע לאלפים-3000 לחודש אם הענינים יסודרו. הכשלוך של האניה השבוע לא במעט נגרם ע"י חומר האנושי שהיה כאניה הזאת.⁴⁴

הסדר צריך להיות - חלוץ והתחשבות גם עם צרכים אחרים. איני יודע את התומר שהזכיר זלמן. בקבוצה העוסקת יש החלטה לפרסם חוברת על פעולת חוגים אחרים בשביל חו"ל.

במדה שהמ"מ עם מפלגות ציוניות יצליח אפשר יהיה לנהל את הפעולה מתוך אחריות וסדר.

צ. רוז: רואה חובה לאמר דברים אחדים אם כי הם מובנים. אני אחד המפקקים גם כשהענין מצליח. רואה את הקשר העצום כדרך רחבה. הלואי ואתבדה: אני רואה עדיין קשי עצום.

כשבענין החול היה האופן מעורפל. אז טרם נסתמו דרכי העליה הלגלית וחששתי שמא העליה החוקית תשלם עבור העליה הזאת.⁴⁵ סכנה זו קיימת במדה ידועה גם עתה.

עד הזמן האחרון היתה התנגדות השלטונות בגבולות שאפשר היה לעמוד בהם. מי יודע אם המצב לא יחמיר.

הראינו עד עתה יכלת עצומה.

הנסיון עלה לנו בהרבה עכשיו היכולת גדלה ויש להתחסס אליה ביתר בטחון. אעפ"י כן אני רואה את הדרך הזאת כדרך עמוסה סכנות עצומות ואינני בטוח אם נוכל לעשותה.

אם עומדים בפני נסיון שמחזירים אניה. יתכן שהאנשים יוכלו לחזור. אינני בטוח שזהו הגבול של אמצעי הארמיניסטרטיבים. משום זה הייתי אומר, כי כולנו הגענו למסקנה שבתנאים הנתונים צריך לעשות מה שניתן לעשות. בנוגע לראית הדבר בעתידו עדיין אין אני משוחרר מכל הפקוקים שהיו לי בתחילת הדבר. אם נוסף לזה את ההכשלה הפנימית העצומה לבי לא קל. משום כך שתי מסקנות: א) לא להעמיד למשפט את מישוהו ב) זהירות מקסימלית בכל מהלך הענין, גם כמובן האינסטנציה שתטפל ושמירה מעולה על כל פרטי הפעולה. עוד לא יצאנו מהסכנה של סבוכים חמורים מאד. ואם אחרי כל אלה נעלה עשרות אלפים לשנה ארכין את ראשי בפני הח"ח שטפלו. נעשה זאת ונראה מה תביא הפעולה. עמדתי ביסודה לא נשתנתה, כי עדיין לא הגעתי לכלל מסקנה שניתן לנו לעשות הרבה. הגעתי למסקנה שהרבה מכשולים הוסרו. אין לנו הרבה ברירות, המצב המעיק עלינו מכריח לעשות מה שאפשר.

מ. יערי:⁴⁶ מציע:

א) הוצעה פ"י יחלית על ריכוז ושיתוף בארץ ובחו"ל באותו האופן שב"החלוץ".

ב) מפתח לסדר העליה הוא כמו בהחלוץ

ג) יש לראווג לשויך שאר הארצות כמו בפולין

ד) שויך אינציאטיבה בגלילים אחרים. זהירות טוב, פרובלימות ישנן, אבל אפשר

גם בנמלים אחרים.

(ה) עזרה שוה לזרמים אחרים בהסתדרות.

אם לא נגיע להסכם נצטרך אנחנו השוה"צ לעשות בעצמנו, ולבסוף הערה אחת. ישנן עוד מעיזים לאינציאט. פרטית ישנה גם אצל אחרים. א.ג.: אחזור על המספרים.

העלויות במשך קצת פחות משנה - לערך 5000 איש (קצת פחות) מזה. צריך להבדיל בין אלה שירצו [שירדו] בערך 3000, אורגנו על ידינו⁴⁷ 2000, ע"י רביז'. אורגנו 3000,⁴⁸ ע"י מחלקות אחרות 400,⁴⁹ 200 נתפסו, יתרום ירדו. פרטיים ארגנו 270 איש ונתפסו.⁵⁰

הבאים: על ידינו 2000 ח"ח שלנו, ע"י רביז'. 400-450 שלהם. על ידם נכנסו שונים 1500 שנצטרפו להסתדרות.

בהורדה אנחנו 2500 מתוך 6000, מחוץ ה-6000 3000-3400 בערך שלנו. בנוגע לעבר. רמו דיבר על פקפוקיו שהיו לו. אני ויתר חברי לא נגשנו לדבר בקלות, גם אני בהתחלה פקפקתי.⁵¹ קב' חברים, על יסוד זה ששום אינסטנציה לא אסרה ולא אישרה, יצאה לפעולה. קבוצת חברים כאן הסכימה לעזור לפעולה כאן.⁵² מבלי להחעכב בפעולה בחו"ל. לאט לאט נכנסנו לעובי הקורה. מה שפולין תפסה את החלק הגדול זהו מכמה סיבות, רק מדינה אחת עוזרת בלב שלם - פולין.⁵³ כמדינות אחרות קשיים גדולים. למרות היחס הטוב שיש בפולין לריכוזי' אנו מקבלים עזרה רבה. ברומניה רק בזמן האחרון, קצת הצלחה.⁵⁴ ענין הנמלים לא יכול להיות מוכרע ע"י החלטה. זהו הענין הכי עדין בכל הפעולה מה זה ענין ההחלטות. אין ברצוני להכנס בויכוח על העבר. מהרגע שנכנסנו לענין הצענו את כל ההצעות שהציע חזן. יש רק הבדלי דעות ביני ובין חזן, יערי, ארם. יש הבדל בין יחסים עם מפלגות אחרות לבין בחירת החומר האנושי. לא רק שאני איני מעלה על הדעת עזרה למפלגות שלנו שיעלו פעולה נפרדת. כל עזרה כזאת תביא רק לכשלון גם שלנו. אני רצייתי לעזור לאינצ. פרטית ז.א. להציל את היהודי[ם] שנמצאים באניה. וחוששני שנכשלת.⁵⁵ אינני מעלה על הדעת שנתקשר עם מי שיארגן פעולה ספרטית. דרך אחת - ריכוז ואיחוד. כל הפרינציפלים שמנו יערי וחזן נכונים. לא אגיד שלא באשמת מי שהוא לא נכנסו פוע"צ שמאל למפתח הלגלי של החלוצ. ואם הם כעת נכנסו להחלוצ אפשר לתקן את הדבר.

יש להבדיל בין סוג אחד של ארצות לבין הארצות הטוטליטריות. בארצות כמו פולין קיים החלוצ והכשרה. לגבי ארצות אלה צריך קיד [קודם כל] להעלות את הח"ח הנמצאים בהכשרה. על זה אפשר לבוא לידי הסכם עם יתר המפלגות הציוניות. היתה הצעת הסכם והיו חילוקי דעות. ההצעה היתה - שיתוף כל המפלגות והחומר האנושי של כל המפלגות יוקח מהחלוצ והכשרה. אנשי המפלגות דרשו שתנתן האפשרות גם למפלגות מחוץ להחלוצ, להעלות אנשים לזה התנגדו לגבי ארצות מזרח אירופה. אם יש יוצאים מהכלל נרין. פוע"צ-ז.ס. טענו שיש להם נוער שלא יכלו מסיבות שונות לקחת לקיבוצי הכשרה, אבל הם עובדים. הסכמנו לקבוע לסוג זה אחוז מסויים. הצעתי להעביר את השאלה לועה"פ. עכשיו המצב שהמפלגות ציוני א' וב' והמזרחי הסכימו למה שהצענו להם. קודם התנגדו לזה התנגדות מוחלטת. הצענו קודם פשרה - לתת להם עזרה שוה, בתנאי שהארגון הטכני יהיה

שלנו. הכשלון מתחיל תמיד משם. והם לא התיעצו עם הטכניקער שלנו וסדרו את הענין באופן גרוע.⁵⁶

עד כמה שידוע יש אפשרות לעבודה במשך החדשים הקרובים. נתגלתה אמנם יכולת, אבל גם חוסר יכלת. יכלנו להעלות פי כמה ממה שהעלינו. דברים מסוג זה אין לעשות בלי העזה. אנשינו יותר מדי משקיים. זה צריך להקן. אם נעבוד כהוגן כל השאלות שהציגו חזן ויערי לא תעמרנה, את אנשי החלון יש אפשרות להעלות כולם. בזה צריך להתרכז. עכשיו אפשר יהיה להעלות גם מארצות אחרות. אין אני בקי במצב בגליציות וברומניה. שמעתי על הסכמים עם אחרים. לשאלה למה מעטו הריבז' הסבות שתיים: א) כספית. את חבריהם מעלים בלי כסף ע"ח אחרים ב) פוליטית. היה זמן שבנו את תאוריה תפיסת השלטון ע"י האנשים הטורוריסטים. אלה נפסקו לרגל ההסכם שלא יצא לפועל.⁵⁷ כבר אז חפשו דרכים אחרות כמה לתפוס את ההגה בעם היהודי וריכזו את כל האפרט בעלייה. בזה רצו לתפוס את לב העם. מפני זה היו מעוניינים להעלות דווקא סתם יהודים. בזה הצליחו בכמה ארצות. ובאר בקשרים עם הקהלות. הם היו מעוניינים להיות הסוכנות להעלאת יהודים.

בנוגע למשטר באניות אין להוסיף על המסופר. עם האנשים מרברים על השמאל ומעמידים אותו לשמצה ורק הם היחידים הדואגים לעליה. הדרך שהציע זו מסוכנת, גם בטורנספורט שלנו היו אנשים לא בגיל צעיר. יש לעתים סכות המצדיקות את זה. אבל, הכלל הוא שצריכים להיות אנשים מחוסנים. אין זו דרך לבעלי הון ולא לסתם יהודים. לנטיעה כזו צריכים ללכת רק אנשים מחוסנים ולא ידוע אם תמיד נוכל להוריד על חופי הארץ. אם אמרתי לעבודה ולהגנה התכוונתי לא רק לחומר אנושי זה שנחרך בארץ, אלא אין לדעת איזה מחסורים יצטרכו האנשים לסבול. וגם שאלת קליטת העלייה אינה כ"כ קלה. ואם נביא סתם יהודים לא נמנע ממקרים של הלשנה. גם בעליה לגלית צריכים להתרכז באלמנטים אלה, ביחוד בעלייה ב'.

הוסכם שיהיה ועד משותף לפיקוח בסמכויותיו (1) לפקח על האחוזים שנקבעו (2) לקבוע את הארצות (3) ערעורים (4) פקוח ובקורת כספית. הטכניקה לא תכנס לוועד המשותף. העוסקים יתנגדו לזה בכל תוקף שנקבע הטיפול בטכניקה לפי פרופורציה לא תהיה כל התנגדות לשתף אנשים מוכשרים אשר יוצעו.⁵⁸

אני מסכים שאין להשוה"צ אנשים בעבודה ואם יוצעו אנשים מתאימים ישותפו והייתי רוצה בזה. אבל לא לפי פרופורציה ולא לפי קביעת השוה"צ לפעולה זו נחוצה הכשרה מסוימת והכנה מסוימת.

לא ביקרתי חשבונות אבל עד כמה שעסקתי בשאלה זו אני חושב שדברי חזן ברבר לקיחת כסף מח' השוה"צ בפולין אינם נכונים. מאף אחד לא לקחו יותר מ-18 לא"י. אם חזן מודיע שידוע לו שהיו מקרים שלקחו יותר - צריך לבדוק.

להבא. הועה"פ לא צריך לדון. אינסטנצה מקבילה אשר תורכב ע"י המזכירות. זו תחלק לשני גופים: א) מ"7-10 אנשים שיהיה כעין הועה"פ (וב) מזכירות לטיפול יום יומי. את שני המוסדות תרכיב המזכירות.⁵⁹

מה שאמרתי שהפרסטי"ד של הרכיז' יורד אמרתי לא מהרהורי לבי, אלא על יסוד עובדות. באוסטריה קודם שלטו ועכשיו הוצאו. בארצות ריכז הפליטים שלטו קודם

ועכשיו הוצאו.⁶⁰ כל הפרטים ידועים בחו"ל וזה הביא להורדת הפרסטיזיה שלהם. ואם נעבוד לאט הפרסטיזיה שלהם תעלה. הכרחי לעבוד בהיקף יותר גדול.
ד.ר.: מציע סיכום:

- 1) מאשרים מגמת הריכוז והאיחוד
- 2) מקבלים קוי ההסכם עם המפלגות הציוניות על הועד המפקח המשותף
- 3) תורכב ועדה עליונה
- 4) הקו הכללי - ב' דוגמת א' ביחס למפתח החלוצי
- 5) אם יוצעו לנו דברים בענייני אמצעים
- 6) על צורות פרסום תחליט הועדה.

הערות

1. בפרוטוקול השיבה לא מצויין התאריך בו היא התקיימה. על אף עובדה זו, נוכל לקבוע כי השיבה התקיימה ב-10 באפריל 1939, וזאת בעזרת מספר "נקודות עוגן" מתוך המסמך עצמו וממסמכים נוספים: רמז מזכיר בדבריו את "הטרנספורט הצ'כי [ש] היה מוכן ריום לפני צאתו נכנס היטלר". פלישת היטלר לצ'כיה הייתה ב-15.3.1939. הטרנספורט בו מדובר יצא בסופו של דבר לדרך באתייה "קולורדו" ב-15.4.1939. מכאן עולה שהשיבה התקיימה בין ה-15.3.1939 ל-15.4.1939.
דבריו של אליהו גולומב על אונייה של "מפלגות אחרות" - שהיא האונייה "אסימי" ותפיסתה [ראה להלן הערה 8] מטייעים לנו לרייק יותר בקביעת התאריך. האונייה "אסימי" נתפסה על-ידי הבריטים בליל ה-9.4.1939. מכאן, שהשיבה התקיימה בין ה-15.4.1939-10 מידע מדוייק יותר על מועד השיבה מצוי ביומניו של דודקה נמרי. ביום 12.4.1939 כתב נמרי ביומנו, בהתייחס אל ה-10.4.1939: "בשבת התקיימה ישיבה נוספת אצל בן-גוריון. רנו באוהם הדברים. הוחלט שמוכירות הועד-הפועל תמנה ועדה לטיפול בענין העלייה". נמרי ממשיך ומרווח על ההסכם עם הציונים הכלליים והמזרחי, עליו רווח כשיבה שלפנינו. אמנם ה-10.4.1939 היה יום שני, ולא שבת, אך היה זה יום חג - שביעי של פסח - ונמרי כנראה התבלבל. [יומן הפשי (רודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 342/14].
2. הרובר הראשון בישיבה הוא אליהו גולומב: יליד רוסיה הלבנה (1893), עלה לארץ בשנת 1909. היה מראשוני "ההגנה", שרת בגרוד העברי במלחמת העולם הראשונה, ונמנה על ראשוני מפלגת "אחדות העבודה" וממנהיגיה. היה ציר באסיפת הנבחרים הראשונה (1920-1925), השלישית (1931-1944) והרביעית (1944-1945), חבר הוועד הלאומי (1931-1944), וחבר הנהלתו (1940-1945). היה מיחמי "וועד ההגנה" של ההסתדרות, 1921, ואחד משלושת נציגי השמאל במפקדה הארצית הפאריטטית של "ההגנה", מ-1931. מיחמי פלוגות השדה (פ"ש) וממקימי הפלמ"ח. נבחר בקונגרס הציוני העשירי (1937) לאחד מממלאי מקום חברי הוועד-הפועל הציוני, ולאחר מטגני באי כוח ההסתדרות הציונית כמועצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה.
3. ה"אנשלוס" - סיפוח אוסטריה לגרמניה הנאצית - הוכרז ב-13.3.1938, ושנה לאחר מכן, ב-15.3.1939, פלשו צבאות היטלר לצ'כיה. המדיניות הנאצית כלפי היהודים בארצות אלו - שכוננו ארצות הרייך - הייתה מדינית של הגירה כפויה, פעילות אלימה מתוכננת מטעם השלטנות וגם שלא מטעמם, שלילת זכויות היהודים, התרמת בתים ועסקים, פיטורים ממקומות עבודה במגזר הממשלתי הפרטי, חובה לרשום נכסים והקפאת חשבונות הבנק, סגירת אוניברסיטאות ובתי-ספר בפני תלמידים יהודים, עריכת מאסרים המוניים וכליאתם של יהודים רבים במחנות הריכוז, חילול ספרי תורה וכלי קודש והצתת בתי-כנסת. משה אורובך (אנמי), שליח "החלוץ" בווינה מאוקטובר 1938, תיאר את חומרת המצב בווינה, תיאור שהיה נכון גם לגבי יתר ארצות הרייך: "מה שלא מוטל כבר בספק, שהזמן המקסימלי שנוכל לעשות

משהו בווינה מוגבל לשנה, שנה וחצי. במשך הזמן הזה, אם לא יותר מהר, תחוסל הקהילה היהודית בווינה". [משה אורבך אל מזכירות הקיבוץ המאוחד, 15.11.1938, ארכיון הקב"מ, חט' 2 חו"ל, 10-49, מצוטט אצל ויינר ועופר, עמ' 22; על מצב היהודים ותנועת "החלוץ" בגרמניה ובאוסטריה, ראה שם, עמ' 19-29; רות ורז, הצלת יהודים מגרמניה באמצעות הגירה: נובמבר 1938-1945, חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", ירושלים, השמ"ו (להלן: ורז, דוקטוראט), עמ' 6-18; אריה אבנרי, עמ' 60 ואילך].

בתקופה מינואר 1938 ועד אוגוסט 1939 יצאו מגרמניה, אוסטריה וצ'כיה באמצעות "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' כ-1270 יהודים, שהיוו 23% מכלל המעפילים בתקופה זו. [ראה ויינר ועופר, עמ' 25-26; ורז, דוקטוראט, עמ' 81].

4. כתחילת אותה שנה נכשלו ניסיונותיהם של מארגני עלייה ב' להשיג יוזות מעבר דרך צרפת ליהודי הרייך. יוזות מעבר יוגוסלביה שהושגו עבורם בוטלו לפני שעלה ביד המארגנים לנצלם, וכן נכשל ניסיון להשיג יוזות מעבר דרך רומניה ליהודי הרייך.

בינואר 1939 הוחלט, בפגישה שנערכה בברלין ביחמתו של אליהו גולומב, ואשר בה השתתפו יהודה בראגניסקי, משה אגמי, פינו גינזבורג ואריה שינדלמן, להקצות את ההפלגה הבאה (השלישית) של ספינת המעפילים של "החלוץ" – "אטראטו" – לחלוצים מאוסטריה ומגרמניה. על-פי התוכנית אמורים היו החלוצים מגרמניה לבוא לצרפת, משם תפליג האנייה. אך צרפת הערימה קשיים במתן אשרות מעבר, מתוך חשש כי הפליטים ישתקעו בה. אליהו גולומב ביקש את עזרתו של ישראל אפרוקין, סוציאליסט יהודי בפאריס, שעמד בראש חברת אוניות, ואשר הסכים לצייד את החלוצים באשרות מעבר לצרפת, אם יהיו בידיהם אשרות כניסה למדינה דרום אמריקאית כלשהי. קונסול פנמה הסכים להנפיק אשרות אלה, תמורת תשלום, כמובן. לשם הטבעת האשרות היו צריכים דרכוניהם של העולים להגיע לפאריס. הדרכונים אמנם הועברו, אך הם נפלו בידי המשטרה הצרפתית, וכאשר הגיעה "אטראטו" למאסי, קשרה זו בין שני העניינים, ולא נותרה ברירה אלא לסלק את האוניה במהירות מן המקום, ולהפליג לאיטליה, שם עלו עליה תלוצים מפולין, במקומם של החלוצים מגרמניה, שלהם נועדה ההפלגה. [ראה: דו"ח אליהו גולומב בישיבה מיום 23.2.1939, את"ח 14/343; בראגניסקי, עמ' 144-148; אבנרי, עמ' 72-74].

בתחילת 1939 השיגו פעילי "החלוץ" בווינה (משה אגמי, וילי ריטר ואהוד אבריאל) 20,000 אשרות מעבר יוגוסלוביות ליהודי גרמניה, אוסטריה וצ'כיה. אך רק חלק קטן מהן נוצלו. 378 מעפילים מגרמניה ומאוסטריה, יצאו מסוּשק באונייה "קולורדו" והועברו ממנה ל"אטראטו ד", במרץ 1939. העולים מגרמניה הועברו באישור ובעזרת השלטונות הגרמניים לאוסטריה, ומשם ליוגוסלביה, אשרות המעבר ליוגוסלביה (שיעדם הסופי היה מקסיקו, כביכול) התקבלו באמצעות אנשי הממשל הגרמני, בתנאי שאונייה תחכה להם שם ותקח אותם לדרכם. [אבנרי, עמ' 74-78]. אשרות נוספות נוצלו על-ידי מעפילים מצ'כוסלובקיה שהפליגו ב"אטראטו ה'" בשילוב עם "קולורדו", באפריל 1939. [על פרשה זו, ראה הערה 40 להלן, וכן אבנרי עמ' 81-86].

אך דבר יציאת המעפילים דרך יוגוסלביה פורסם כאשמת רב החובל, ובעקבותי לחץ בריטי בוטלו האשרות הנתורות.

ניסיון להשיג אשרות מעבר לעולי גרמניה, אוסטריה וצ'כיה דרך רומניה לא נשא פרי. על-כן הפליגו ב"אטראטו ז'" שנעדה להעלות גם יהודים מארצות אלו, יהודים מרומניה וחלוצים מפולין, שיכלו לעבור דרך רומניה. [ראה הערה 54 להלן].

5. רכושם של כ-530,000 היהודים שחיו בגרמניה בעת עליית הנאצים לשלטון היה שווה כ-12 מיליארד מארק. רכוש זה הוקפא ועל היהודים נאסר להוציא כספים מגרמניה. רק מהגרים יכלו להוציא את הסכום הדרוש לקבלת רישיונות הגירה, בניכוי של 10%. עולים לארץ-ישראל יכלו להוציא 1,000 ל"ש ללא ניכוי. לצורך הצלת רכוש יהודי חתמה ההסתדרות הציונית באוגוסט 1933 על הסכם ה"העברה" עם שלטונות גרמניה. לפי ההסכם הוצא מגרמניה בשנים 1933-1938 הון יהודי בסך כ-12 מילין ל"ש בצורת סתורות. לאחר ועידת אוויאן (1938) בא הקץ להסכם, ולא ניתן עוד להציל רכוש יהודי מגרמניה. [בלס, תיים, הצלה בימי שואה, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 14-16]. חלק מכספי ה"העברה" הועבר לשימוש עלייה ב.

- [אבנרי, עמ' 109].
6. מדובר על עזרה שהושיטו דודקה נמרי וחבריו בהורדת 350 מעפילים מן האונייה "קטינא", ב־2.1939, בה נתקלו ליד כפר ויתקין, כאשר המתינו ל"אסימי". [יומן חפשי (דודקה נמרי), 8.4.1939, את"ה 14/342].
7. האונייה "סאנרו", שהגיעה ב־22.3.1939 מרומניה, ובה 282 מעפילים, נתפסה על־ידי הבריטים וגורשה בתורה לרומניה, ב־25.3.1939. הנציב העליון חשש כי השארוחם של המעפילים בארץ תהווה "חוקים מסוכן". כמרכן, ביקשו הבריטים בדרך זו ללחוץ על ממשלת רומניה שתגביר את הפיקוח על הפלגת אוניות מנמליה, כדי למנוע יציאתם של מהגרים שאין כרשותם תעודות מסע תקפות. סאנרו הגיעה לקונסטנצה ב־1.4.1939, הנוסעים ירדו ממנה וקיבלו את כספם בחזרה. [ראה מברק מאת הנציב העליון בארץ־ישראל אל שר המושבות, 22.4.1939, PRO, FO 371/24088, 22.4.1939 (העתק בפרוייקט ההעפלה, ב־22.1.72); מברק מאת משרד התוך הבריטי אל נציג בריטניה בבוקרשט, סיר.ו. הוואר, 25.3.1939, שם, (העתק בפרוייקט ההעפלה, ב־22.1.70); מברק מאת סיר.ו. הוואר אל משרד התוך הבריטי, 3.4.1939, שם (העתק בפרוייקט ההעפלה, ב־22.1.86)].
8. הכוונה לאונייה "אסימי", שאורגנה בפולין על־ידי הגנרל הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפעל המזרחי. דודקה נמרי סייע בהורדת המעפילים, לפי הוראה שקיבל ממליוה גולומב. 100 מעפילים הורדו כליל ה־7.4.1939. ההורדה נמשכה כליל ה־9.4.1939, אך לאחר הורדת 110 מעפילים, נתפסה האונייה על־ידי הבריטים, כשעשרה אנשי ים מחולית ההורדה על סיפונה, והובלה לחיפה. וכשבועיים לאחר מכן, ב־23.4.1939 – גורשה "אסימי" מחופי הארץ. ה"אסימי" חזרה ליוון, ומשם הפליגה שוב בארץ־ישראל ב־1.6.1939. ב־6.6.1939 הועברו המעפילים לסירת מפרש, כדי להורידם בחוף הרצליה, אך בשל קלקל בסירה היא נתפסה והעולים נעצרו. לבסוף שוחררו מעפילי "אסימי". לאחר שממשלת המנדט נכתה את הסרטיפיקטים שהוענקו להם מן המכסה הכללית. [ראה: סת"ה, שם, עמ' 1043 ואילך; בראגינסקי, יהודה, עם זמנתי אל חוף, תל־אביב: הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה 1965 (להלן: בראגינסקי), עמ' 201; כהן, יוחנן, הגנרל הציוני: צמיחתה של תנועה, ספר ראשון – עד מלחמת העולם השנייה, תל־אביב: משואה, תשל"ו (להלן: יוחנן כהן), עמ' 313-319; עדות דב מגן, פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 330, 330ד; יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342].
9. לפי גירסתם של הגנרל הציוני והפעל המזרחי, היה זה "החלוץ" שלא הסכים לשתף את הגנרל הציוני בהעפלה המאורגנת על־ידו. [ראה: מכתב משה קולודני, שביקר בפולין, לצבי הרמן, 6.8.1938, מצוטט ביחזקן כהן, עמ' 312]. גם דוד רמז התרשם בביקורו בפולין, כי "החלוץ" היה זה שלא רצה בשיתוף. [ראה דברי רמז, להלן, עמ' 2 כמסמך].
10. בעקבות פגישה שזומנה על־ידי אליהו גולומב בברלין בינואר 1939, בהשתתפות יהודה בראגינסקי, משה אגמי, פינו גינובורג ואריה שינדלמן, ואשר בה הוחלט, בין היתר, כי תלוצי גרמניה ואוסטריה יעלו בהפלגה הבאה, החלו שליחי עלייה ב' באירופה לתפש אוניות נוספות כדי להרחיב את ממדי ההעפלה – אך ניסיונותיהם עלו בתוהו. בראגינסקי ניסה לחזור במאסרי שלוש אתיות משא, אך התברר כי לשלטונות צרפת קריטריונים חמורים למתן היתר להסעת אנשים, וההצעה ירדה מן הפרק. גם ניסיונו של זאב שינדל להגיע להסכם עם בעל אוניות יוגוסלבי על הכירת אונייה, נסתיים בלא כלום, וכאשר מצא האיש אונייה מתאימה, לא נמצא בידי השליחים הכסף הנתון לשלם בעדה. ניסיונו של אליהו גולומב למצוא אונייה באמצעות אמפירוקס ("יוזני גדול"), נכשל משבעל האונייה שמע כי מדובר בעלייה בלתי ליגאלית. ניסיון לחכירת האונייה "אלי", שהוצעה לבראגינסקי ואגמי בזמנה על־ידי ארמני בשם לאזאר, בתיווכו של ברטולד שטורפר (יהודי מתבולל שמונה על־ידי אייכמן לטפל בהגירת היהודים), נסתיים גם הוא בלא כלום, בשל הסעיף בחוזה המוצע, לפיו לא תתקרב האונייה למים הטריטוריאליים של ארץ־ישראל. [אבנרי, עמ' 72-73]. בראגינסקי מספר בזיכרונותיו על ניסיונות אלה ואחרים להשגת אוניות בתקופה זו, שלא נשאו פרי. [בראגינסקי, עמ' 121-129, 183-194].
11. בראגינסקי בספרו מציין כי הורדת המעפילים כחופי הארץ הייתה מראשיתה באחריותו של

ישראל גילי, מצגי האגף הפועלי ב"הגנה". בתקופה הראשונה, בה נמנע גם הצד הפועלי ב"הגנה" מלסמוך ידו על עלייה ב', וגם אליהו גולומב, ששימש כראש הניצוגות הפועלית, נחון היה לתגודות בלתי פוסקות בייחסו להעפלה, פעל גילי במחותרת בחוף מחותרת. הוא גייס את פעילי ההודרה מתוך פועלי נמל תל-אביב, ללא ידיעת חבריו ב"הגנה". [בראגניסקי, עמ' 208-209].

דודקה נמרי, פעיל בהודרה מראשיתה, וראש ארגון ההודרה מהקמתו ב-1938 ובמשך כעשר שנים, מספר בעדותו על פעולות ההודרה הראשונות, בהן השתתפו עובדי הסירות של נמל תל-אביב. בהעדר קשר עם האונייה, המחינו פעילי ההודרה לספינה הראשונה (פוסידון א') שלושה ימים בחוף מצפה הים, מול אביחיל, שנבחר עלי-ידם לאחר שנבדק ונמצא נוה לגישה עם סירות. נקבעו סימנים לזיהוי המקום ולמתן הוראות ואתראות סכנה לאונייה המתקרבת, עליי צורת תליית פנסי רוח על קיר בית כן שתי קומות שהשקיף לים. במקביל, נאסף מידע אודות תנועת מסרות החופים הבריטית. משנתברר כי הסירות מפליגות מנמל חיפה בשעה 18:00-19:00 לפנות ערב, ולפי החישוב אמורות היו להגיע למצפה הים בסביבות 23:00-24:00 בלילה, נקבעה שעת ההודרה בהתאם. המפעילים הובלו לאחר ירידתם בחוף כרגל לפרדסים הקרובים, ומשם פוזרו במכוניות בין משקי עמק חפר. [עדות דודקה נמרי, את"ה 3029 א' (העתק כפרוייקט ההעפלה, עדויות כללי 159), עדות ברצ'יק (דכ מגן), את"ה 14/735; עדות דב מגן, פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 330].

באונייה השנייה, באפריל 1938 (ארטמיסיה א'), ובשלישית, בחודש מאי (פוסידון ב') נעזר ארגון ההודרה בקשר, בניתיים רק מן הארץ אל ספינת המפעילים. מחלקת הקשר של ה"הגנה" קבעה מספר תקליטים, שלכל אחד מהם ניתנה משמעות מיוחדת – פעולה, רחיה או סכנה – ואשר נקלטו באונייה. הודעה על דבר יציאת האונייה מאירופה והערכה אודות מועד הגעתה לחופי הארץ נשלחה לארץ במברק מוצפן כדואר רגיל. את השמירה בחוף ארגנו מפקדי הנפות, שהשתמשו בחברי ה"הגנה" כנפתם ובנשק שברשותם. פלוגות הצלה קבלו את הסירות, בהן חתרו ימאים חברי ה"הגנה", בהתקרבת לחוף, שלא תתהפכנה. עם הגברת עלייה ב', מציין נמרי, שוכלל מנגנון הקשר באוניות. הקשר הוקם יומיים לאחר שהאוניות עזבו את חופי אירופה, ואז הועבר הפיקוד על האוניות למטה בארץ. [עדות דודקה נמרי, שם שם].

החל מיולי 1938, עם הפלגת ארטמיסיה ב', הוחל בשימוש בתקשורת אלחוטית הן באונייה והן על החוף. [ראה אבנר, עמ' 49].

על מבצעי ההודרה הלי ספינות המפעילים בתקופה שבין ינואר 1938 לאפריל 1939, ראה שם, עמ' 41-42, 44, 46, 49, 58-59, 60, 77, 85, וכן יזמן חפשי (רדקה נמרי), את"ה 14/342; על הכעיות השונות שהיו כרוכות בארגון ההודרה, כגון כעיות תקציביות, כעיות קשר, סוג הסירות באוניות ומספרן, גיוס והכשרת אנשי ים ואלהוטאים, וכו' ראה בראגניסקי, עמ' 208-213].

12. במסמך מיום 20.10.1939, שכותרתו "תוכנית לפעולה קרובה", מפורטות הוצאות העלאתם של מפעילים מארצות שונות, כשההוצאה נעה בין 20 לאי"ל 25 לאי"ל לאיש. העלות של 25 לאי"ל נקבעה כשחלוקת הוצאות היא: כ"6 לאי"ל עבור הנסיעה בנהר, והיתר (19 לאי"ל) – הוצאות הנמל, כלכלה והודרה". עלותו של מפעל דרך איטליה, שנקבעה על סמך ניסיונות קודמים, הועמדה על 20 לי"ש. מחיר ההודרה מחושב לפי 1.25 לאי"ל למפעיל. במסמך זה מפורטים גם המקורות הכספיים שבאמצעותם נמנו ההפלגות. מקורות אלה כללו מוסדות עזרה, תרומות מיוחדות מקהילת רינה, מועדד הקהילות בשווייץ, מועדד העזרה באיטליה, ואחרים, וכן מ"קופת לונדון", ומן "הטרנספר הסלובקי" ו"הטרנספר הצ'כיי". הערה במסמך מציינת כי "לפי ההסכם בגוף הועמדו לרשות העלייה, מהטרנספר הצ'כי, 43000 לי"ש". [ארכיון אישי של יהודה בראגניסקי, ארכיון הקב"מ, אפעל, חס" 2 חו"ל, מיכל 9, תיק 1 (העתק כפרוייקט ההעפלה, 158 - (1)2.200)]. פורטים נוספים על המקורות הכספיים של עלייה ב' בתקופה זו, ראה: בראגניסקי, עמ' 161, 166-171; אבנר, 82-83, 98-100, 111-118].

13. דוד רמז: יליד רוסייה הלבנה (1886), עלה לארץ-ישראל ב-1923. ציר באספות הנבחרים

הראשונה ועד הרביעית (1920-1948), חבר הוועד הלאומי מ־1920, כהנהלתו מ־1929, ומ־1944 ועד לכינוס מועצת המדינה הזמנית - יושב־ראש ההנהלה. ממנהיגי "אחדות העבודה" מאז ייסודה, 1919, ולאחר איחודה עם "הפועל הצעיר" - ממנהיגי מפא"י. נמנה עם מייסדי ההסתדרות, וכיהן כמוכירה הכללי בשנים 1935-1945. נבחר בקונגרס הציוני העשירי (1937) לחבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, ולאחר מבאי־הכחש של ההסתדרות הציונית במועצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה. שר החינוך בממשלת ישראל, 1949-1951. ראה הערה 9 לעיל. רמז כיקר כפולין בנובמבר 1938, והשתתף שם במליאה של מרכז "החלוץ", וכן בקונגרס למען ארץ־ישראל העובדת. [ראה: אופנהיים, ישראל, תנועת החלוץ כפולין 1929-1939, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, 1993 (להלן: אופנהיים), עמ' 501; זרבבל אל אידלסון, ורשה, 4.11.1938, ארכיון הקב"מ, אפעל, חט' 2 תנ"ל, מיכל 4, חיק 17 (העתק בפרייקט ההפעלה, 102 - 8.45)]. זרבבל אל מוכירות הקיבוץ, ורשה 3.11.1938, שם, חיק 20 (העתק בפרייקט ההפעלה, 57-8.81)

14. רק חלק מן המפעילים שהפלגות שאורגנו על־ידי הוויזיוניסטים היו חברי בית־ד. באוניה ג'יפו א', לרוגמא, שהפליגה מקונסטנצה בדצמבר 1938, היו 734 עולים, ורק כמחציתם בית־רים מאוסטריה, רומניה ופולין, וגם 100 יהודים שהגיעו לנמל ישר ממחנה הריכוז דכאו, ואשר שותרו בתנאי שיעלו מיד לאוניה. [חיים לור־ליטאי, אף־על־פי - ספר עלייה כ', חל־אביב, מכון ז'בוטינסקי, תשי"ט (להלן: לור־ליטאי), עמ' 178]; באוניה "קטינא" (יגואר 1939), מתוך 778 העולים, היו כ־430 בית־רים, והיתר יהודים סחם, ביניהם אנשי "מכבי", "השומר הצעיר", "הנוער הציוני" ו"החלוץ". [שם, עמ' 169]. בהפלגתה השנייה של "גיפון" (שטבעה באפריל 1939, ומעפיליה ניצלו על־ידי "קטינא") היו 750 עולים, רובם יוצאי פולין, 270 מהם בית־רים מפולין, 34 בית־רים מרומניה, ואנשי אגודת ישראל מורניה [שם, עמ' 180; וליה עופר, דרך בים, עלייה ב' בחקופת השואה, ירושלים, 1988 (להלן: עופר, דרך בים), עמ' 474].

16. ראה הערה 35 להלן.

17. זאב אברמוביץ: יליד אוקראינה (1898), לאחר שגורש מאוניברסיטת אודיסה בשל פעילות פוליטית של סטודנטים, המשך את לימודיו בכימיה באוניברסיטת בריסל. חבר פועלי ציון משנת 1921, ופעיל מאד בבריסל וברוסיה. עם הפילוג בפועלי ציון, הצטרף לפועלי ציון שמאל, והיה חבר הוועד המארגן. עלה ארצה, 1922, היה חבר מרכז פועלי ציון שמאל; חבר אספת הנבחרים הרביעית (1944-1948), וממלא־מקום בוועד הלאומי מ־1947. חבר מועצת עיריית תל־אביב; חבר מוכירות הכרית העולמית של פועלי ציון שמאל, 1926-1928; חבר מוכירות מרכז פועלי ציון שמאל והחוגים המארכסיסטים, 1928-1939; חבר מועצת ההסתדרות וחבר המועצה והמרכז של מפ"ם, וחבר מערכת "על המשמר". פרסם מאמרים בעיתונות תנועת הפועלים בארץ וכן חוברות בענייני ארץ־ישראל ותנועת הפועלים, וספרים בכלכלה.

18. יעקב תזן: יליד רוסיה הלבנה (1899), ממייסדי "השומר הצעיר" כפולין, עלה ארצה בשנת 1923, וכ־1927 הצטרף לקיבוץ "משמר העמק". נחשב, לצד מאיר יערי, למנהיג המדיני והאיריאולוגי של "הקיבוץ הארצי השומר הצעיר" ואחר־כך של מפ"ם. היה חבר במוסדות הסתדרות העובדים הכללית, ציר באסיפת הנבחרים הרביעית (1944-1948), וממלא־מקום בוועד הלאומי מ־1947. חבר הקונגרסים הציוניים והוועד הפועל הציוני, ולאחר קום המדינה - חבר בשבועת הכנסת הראשונות.

19. שאלת המפתח לחלוקת המקומות בעלייה ב' קשורה בשאלת המפתח לחלוקת רישיונות העלייה בין ריביו השונים של "החלוץ" כפולין - שאלה שעוררה סכסוכים רבים. מוקד הסכסוך היה בין "הגוש הכללי", לבין תנועות הנוער. הראשון טען כי כוחו הייחסי בהכשרה עלה לעומת תנועות הנוער, ודרש לשנות את המפתח בהתאם. "השומר הצעיר" איים בפילוג אם תתקבל הצעת הגוש הכללי. אך למרות זאת, התקבלה בישיבת מרכז החלוץ בדצמבר 1936 (לאחר שנציגי "השומר הצעיר" עזבו את הישיבה) החלטה לפיה ישונה המפתח כך ש"השומר הצעיר" יקבל 18.6% וגורדוניה - 7.5%.

תנועות הנוער פתחו במסע ציבורי נגד החלטות המרכז, מעל רפי העיתונות ובאמצעות

תוכירים לוועד הפועל של ההסתדרות. הגוש הכללי הגיב לפרסומים אלה כפרסום נתונים משלו אודות חלקם בהכשרה. לפי נתונים אלה עלה חלקו בהכשרה מ-67.6% ל-76.65% ואילו חלקו של "השומר הצעיר" ירד מ-23.4% ל-16.5% ושל "גורדוניה" מ-9.5% לפחות מ-7.7%. לכן הסכמת הגוש הכללי להעניק ל"שומר הצעיר" 18.6% ול"גורדוניה" 7.5% הוא, לטענתו, בבחינת מעשה חסד.

בהתקרב מועד העלייה נאלצו תנועות הנוער להכנע, מה עוד שהיה ברור להן כי אמנם חלה ירידה באחוז חבוריהם בהכשרה, אם כי לא במידה שהגוש הכללי טען.

בינתיים, בוועדה לענייני "החלוץ" של ברית הקיבוצים התקבלה ביוני החלטה לפיה חלקה של כל תנועה בעלייה הוא לפי אחוז חבריה בהכשרה, אך יחד עם זאת רשאית כל תנועה להפריש 5% ממכסתה לחבריה ששהו לפחות שנה אחת בהכשרה, ואשר ממלאים תפקידי הדרכה וחינוך בתנועותיהם. ההנהגה הראשית של "השומר הצעיר" בפולין התנגדה להחלטה זו, שכן היא אמנם נהגה לתנועה מופש בחלוקת רישיונות העלייה שלה בין חברי ההכשרה, וכין פעיליה, אך היא קבעה כי האחוז שתקבל התנועה בעלייה ייקבע על-פי חלקה בהכשרה, ולא על-פי חלקה ב"החלוץ" בכלל, וכמרכן - יופרשו הסרטיפיקטים עבור הפעילים מתוך מכסה זו.

התנגדות הגולה אילצה את הנהגת "השומר הצעיר" בארץ לנסות לשנות את תנאי ההכשרה. אך הדיון בנושא במועצת "החלוץ" העולמית ביולי 1937 נסתיים בלא כלום, בגלל עמדתה הנוקשה של הנהגת "השומר הצעיר" בפולין.

בשיתות בלתי פורמליות הציג רבינוביץ, שפעל מטעם "הקיבוץ המאוחד", הצעה לפיה יועלה חלקו של "השומר הצעיר" בעלייה כ-4%, כלומר ל-22%. לאחר דיונים ממושכים, בהשתתפות הגוש הכללי בפולין, הושג הסכם חדש: "השומר הצעיר" יקבל 22% מכלל הסרטיפיקטים ו"גורדוניה" 8.5% (לעומת 7.5%).

אך הרגיעה בעקבות ההסכם לא ארכה זמן רב. תנועות הנוער קבלו במיוחד על אי שיתוף בהכרעות בענייני ההעפלה, והביעו את חשדם, בינואר 1939, כי לוקחים מחבריהם יותר כסף מאשר מאחרים. חברי "השומר הצעיר" החליטו לעזוב את הוועדה המשותפת של ארגון ההעפלה ולשלוח את משה זילברטל לארץ לבירור העניינים במוסדות ההסתדרות. צעד זה הרתיע כנראה את ראשי הגוש הכללי והם הסכימו לחזק את שיתופו של "השומר הצעיר" בהנהלת מפעל ההעפלה. [אופנהיים, עמ' 510-513]. כמרכן, לנוכח הגידול במספר חברי "השומר הצעיר" בהכשרה באביב 1939, עד כרי היותם שליש מכלל ההכשרה של "החלוץ", הסכים הגוש הכללי, החל מאפריל 1939, להעלות חלקו של "השומר הצעיר" בעלייה מ-22% ל-25%. [שם, עמ' 517].

20. פולין הקונגרסאית: שטחה של פולין, שהיה נתון לשלטונה של רוסיה הצארית, וצורף אל פולין על-ידי קונגרס וינה, 1815.

21. במכתבו של פייבוש כנדורי אל יהודה בראגינסקי מרצמבר 1938 אנו מוצאים אישור לטענתו של הזן: "גליציה גם היא תובעת תוספת. אנו עומדים על 10% ויש לנו גם טענות ביחס לחומר הקודם." [פ. כנדורי אל שמעון (יהודה בראגינסקי), 8.12.1938, ארכיון הקב"מ, אפעל, חט' 2 ח"ל, מיכל 4, תיק 17 (העתק בפרייקט ההעפלה, 169 - 8.45)].

"החלוץ" בגליציה הרגיש מקופח לעומת "החלוץ" בפולין, באשר למספר חבריו בהעפלה. לטענתו, בעוד שמעט חידוש עלייה ב' עלו בדרך זו מפולין כ-1200 חלוצים, שחפנו בה בתקופה זו רק 49 חלוצים מגליציה. לדבריהם, לא שוחפו חלוצים מגליציה בהפלגות הראשונות, ורק לאחר מאבק הגיע האחוז שלהם בעלייה זו ל-10%. רק לאחר מאמצים גדולים הוצעו ל"החלוץ" בגליציה 16% בהעפלה - הסדר שנתקבל על-ידיו כהסדר ארצי כדי "לכל הפחות להפחית במידת מה את הקיפוח", לרבריו. בסופו של דבר החליט הוועד הפועל כי מפתח עלייה ב' יהיה זהה למפתח העלייה הליגלית - 26%. [ראה: מכתב מאת הסתדרות החלוץ בפולין הקטנה ושלוחה - הוועד המרכזי, לבוב, מיום 26.4.1939, אל הוועד הפועל של ההסתדרות, חתום על-ידי מ. בוראו ות. וילנר, ארכיון העבודה, חט' 208, תיק 1682 (העתק בפרייקט ההעפלה, 25.1(172)); מכתב מאיר יערי וברוך רבינוב, בשם מזכירות הקיבוץ הארצי, להנהגה העליונה של השומר הצעיר בוורשה, 17.5.1939, ארכיון השומר

הצעיר, גבעת חביבה, ה' 3.3.27 כ' (העתק בפרייקט ההעפלה, 95 - 114.105). "החלוץ" בפולין התרעם על החלטת הוועד הפועל של ההסתדרות, וטען כי ההסכם אדות הקצאת 16% בעלייה ב' לחלוצי גליציה, עליו הותנה במפורש כי הוא מוחלט, תואם את המציאות שם, וכי גם "החלוץ" בגליציה כעצמו לא דרש אחוים גבוהים יותר, מתוך הכרה במציאות הקיימת, עד אשר קבל הוועד הפועל את החלטתו. (ראה: מכתב פ. בנדורי אל צבי (רחנשטיין) ואשר, מיום 25.5.1939, ארכיון הקה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 27 (העתק בפרייקט ההעפלה, 1 - 44.35)).

22. איתור עולמי פועלי-ציון - (צ.ו.), התאחדות: מסגרת ארגונית עולמית שאיחדה את מפא"י ומפלגת האם בגולה, שאליהן היו מסונפות המפלגות הארץ-ישראליות שהקימו את מפא"י, כלומר, מפלגת "פועלי ציון" ("אחדות העבודה" בארץ-ישראל) ו"צעירי ציון - התאחדות" ("הפועל הצעיר" בארץ). "האיחוד" ירבו את פעולתו כארגון "החלוץ" והעליה לארץ. [דוד בן-גוריון, זכרונות, כרך רביעי, 1937, תל-אביב, תשל"ד (להלן: בן-גוריון, זכרונות ד'), עמ' 515].

לפי הסכם שהושג בפברואר 1939 עם מרכז "החלוץ" בפולין היו צריכות להתארגן הפלגות מיוחדות של פועלי-ציון ופועלי-ציון שמאל ו"אנשי קלינבורג" (סיעת "על המשמר" - ציונים כלליים א' [אופנהיים, עמ' 471]), כשהתנאים הם: "אחריות כספית שלהם, סידורים שלנו, בקרת ופקוח על בחירת החומר האנושי וסידורים כספיים - מצד אנשינו..." [פייכוב בנדורי אל אידלטון, ורשה, 17.2.1939, ארכיון הקה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 19 (העתק בפרייקט ההעפלה, 13 - 8.47)].

23. ציונים כלליים - מפלגה ציונית כללית, הסרת אידיאולוגיה מעמדית סוציאלי, שאיחדה אנשי מעמדות הביניים. הייתה מקורבת למרכז ולימין בציונות. התפלגה ב-1935 לטיעות א' ר' ב', כשהפילוג היה סביב שאלת היחס אל תנועת העבודה בארץ-ישראל וחלקו של המעמד הבינוני בבניין הארץ. ציונים כלליים ב' יצגו את בני המעמד הבינוני הגבוה שהתנגד לעליית מעמדן של מפלגות הפועלים. [בן-גוריון, זכרונות ד', עמ' 511].

בראגניטקי שותף לדעתו של חזן, ומציין כי "החלוץ הכלל-ציוני בפולין, ששותף במשלוחים אחרים, פנה לבסוף עורף ל"החלוץ" משום שחלקו קופח כאותם משלוחים". [בראגניטקי, עמ' 141]. העלייה הצעמאית שאורגנה על-ידם - זו האונייה "איסימי". [ראה הערה 8]. לגבי ההסכם שהושג אתם, ראה להלן, הערה 58.

24. אידיש: "יהודים של כל השנה", כלומר סתם יהודים, להבדיל מחברי "החלוץ".

25. ב-28.2.1939 בבנס יישובי, שנתכנס לקריאת הוועד-הלאומי, נתקבלה הכרזה האומרת: "הממשלה הבריטית זוממת תוכנית לחיטול המדיניות של הבית הלאומי ... הכינוס של שליחי הישוב בארץ מכריז ומודיע: לא נכנע! ... עם גשח הממשלה לביצועה, לא יהיה עוד שיתוף פעולה בינה לבין היישוב בארץ ... ואל עם ישראל בתפוצותיו יאמר: לא רפינו! ... גייסו את מאמצי כחותיכם בכל תפוצותיכם והתלכדו למערכה ולפעולות העפלה עד אשר המשמיח חושם לאל ... היישוב! בשעת כוונה זו למולדת אתה קרוא להתאחד סביב נציגך המוסדרות ולעמוד הן למילוי כל תפקיד, אשר שעת החירום תרוש ממך ... זכור, כי רק בכוח אחדותנו ומשמעתנו תופר מדימת מתנגדינו ותקוות ישראל תהיה!" "לא נכנע ו", בתוך: כנסת ישראל בארץ ישראל - הוועד הלאומי, ספר התעודות תרע"ח - תשי"ח, ירושלים, תשי"ט, עמ' 236].

ב-17.3.1939 פרסם הוועד הלאומי הכרזה נוספת, שכותרתה: "היישוב לא יכנע למדיניות הבגידה!" ההכרזה מותה נגד כוונת בריטניה להגבלת העלייה במשך חמש השנים הבאות והפסקתה המחולטת בתום תקופה זו, אם הערכים לא יסכימו להמשכה, קוראת ליישוב לעמוד הן לקראת יום פקודה, וקובעת: "היישוב לא יכנע למדיניות הבגידה!" [שם, עמ' 237].

על הקריאה "לא נכנע" כתב ברל כנגלטון כי "מה איפוא, נעשה? איני יודע תשובה אחרת מזו שפרצה מעומק לבו של היישוב: לא נכנע". ייתכן שהקריאה הזאת מצינת שלב חדש בהיסטוריה הציונית. מעבר מציונות אברלוציוניסטית ורצינונית, והייתה ואיטית, לציונות הפועלת מתוך הקטטורפה וההותרת להתגבר עליה במאמצים הירואיים ... מה יהיה הבטוי הנאמן ביותר של אי-כניעה? הוזה אומר: עלייה. אנחנו פוסלים את זכותו של המחוקק - יהיה מי שיהיה - לגזור על שיבת בני ישראל לארצם. אנחנו פוסלים את זכותו של כל שלטון

- יהיה מי שיהיה - למנוע את אורחי הבית הלאומי להושיט (על חשבונם!) יד-הצלה לאזרחים המעונים הבאים אליהם. וצלינו להוכיח למעשה, כי שום גזירה על עלייתנו איננה קיימת בשבילנו. אנתנו נפיר אותה, כלנו, בריש גלי. העולם ילמד ויכיר כי אנו עולים לא בחסדם של שלטונות, כ"אם בזכות, בזכות הקודמת לכל חוק בריטי, בזכות שהיא טבעית לנו, בזכות אשר אנו מוכנים לתת עליה את נפשנו... במלחמת-העלייה איננו מתכוון להפגזה מרנית, כ"אם קודם כל לשם עלייה ממש... [ב' כצנלסון, "מלחמת העלייה", אפריל 1939, בתוך: ספר המעפילים, בעריכת משה בטוק, ירושלים, תש"ו (להלן: ספר המעפילים), עמ' 196-198].
- הקריאה "לא נכנע" הכתה גלים גם בקרב התנועות בגולה, שהפכו אותה לסיסמא ולסמל למאבק על העלייה. בטאון הצופים של הנוער הציוני בוורשה פרסם, לדוגמא, מאמר מערכת האומר, בין היתר: "...בימים קשים אלה יצלצלו נא כאזינו וכאזני דברינו, אשר התכנסו בלונדון, דברי גלוי-העצת של היישוב וביניהם בהרגשה מיוחדת שחי מלים לא נכנע! (ההרגשה במקור, ח"מ)... [שכילים - עיתון הצופים של הנוער הציוני, גילון ג', שנה ב', ורשה, אדר-ניסן תרצ"ט].
26. ב"דבר" מיום 9.4.1939 (כ"ב בניסן תרצ"ט) התפרסמו שלושה מאמרים הקוראים להעפלה: "תל-אביב רואה את הכוח המלוכד של הפועל העברי בנתיכי ההעפלה ובמערכות ההגנה", מאמר של ח. שורר: "עם מאה וחמישה מעפילים" ומאמר בשם "אניות קבריים" התחום על-ידי "פליט".
27. משה ארם: יליד רוסיה (1896), חבר פועלי ציון ופעיל בה משנת 1917. עלה ארצה, 1924 ומאותה שנה (עד 1935) כיהן כחבר מועצת פועלי תל-אביב מטעם פועלי ציון שמאל. משנת 1926 - חבר מועצת עיריית תל-אביב. ציר באסיפת הנבחרים השלישית (1931-1944), והרביעית (1944-1948). שליח התנועה בארצות הברית, 1935-1937 וציר לקונגרס הציוני הכ"א, 1939. חבר במועצות ההסתדרות וחבר הוועד הפועל של ההסתדרות משנת 1940. חבר הוועד הפועל הציוני, מ-1946. חבר ההגנה. חבר הכנסת הראשונה מטעם מפ"ם, חבר ועדת הננסת, חבר המזכירות והוועדה הפוליטית של מפ"ם, חבר משרד הבריית העולמית של פועלי ציון שמאל, השומר הצעיר ואחדות העבודה. פרסם מאמרים בעיתונות בעברית וביידיש, וכן ספרים וחברות בענייני ציונות וסוציאליזם.
28. ראה הערה 14.
29. על ההסכם, ראה הערה 22 לעיל.
30. פיבוש בנדורי: יליד אוקראינה (1900), פעיל בתנועת "דרור" בויטומיר, ובקייב. עם עקירתו לפולין, חבר פועלי ציון צ.ס. וחבר מרכז "החלוץ" בפולין. עלה ארצה, 1926, הצטרף ליקבוץ גבעת השלושה. חבר פעיל ב"אחדות העבודה". חבר מפא"י, ומ-1944 - סיעה ב'. עם הקמת מפ"ם - מזכירה הראשון. שליח ההסתדרות באירופה, בפעילות בתנועה החלוצית, 1930-1932. שליח בוורשה, ופעיל בריכוז "החלוץ" וארגון עלייה ב', 1938-1939. חבר הוועד הפועל של ההסתדרות, משנת 1946; מילא תפקידים שונים במסגרת ההסתדרות, ובשנת 1949 נבחר לחבר הוועדה המרכזת של הוועד הפועל. חבר מרכז מפ"ם והוועדה הפוליטית שלה. השתתף בקונגרסים ציוניים רבים. פרסם מאמרים בעיתונות תנועת העבודה. טעות דפוס במקור. לגבי ההסכם, ראה הערה 22 לעיל.
31. על תזלילת ארגון עלייה ב', ראה הערה 37 להלן.
32. זלמן רובשוב - שז"ר; נשיאה השלישי של מדינת ישראל (1963-1974). יליד רוסיה הלבנה (1889), חבר "פועלי ציון" מצעירותו. מייסד "החלוץ" בגרמניה. מראשי הברית העולמית פועלי ציון בראשית שנות ה-20. חבר הוועד הפועל הציוני משנת 1921, וציר לקתגרסים ציוניים רבים. עלה ארצה, 1924, והיה חבר מזכירות ההסתדרות. ציר באספת הנבחרים השנייה (1925-1931), והשלישית (1931-1944), וחבר הוועד הלאומי (1931-1944). חבר מערכת "דבר", מייסודו, ועורך ראשי, משנת 1944. חבר הכנסת הראשונה עד לתמישית. שר החינוך והתרבות, 1949-1950.
34. ראה הערות 3 ו-4.
35. תיאור המשטר שהונהג באוניות המעפילים שאורגנו על-ידי הרכיזיוניסטים כולל שיטת

הענישה על-ידי קשירת ה"עברייך" לתוך האונייה, תואם את עדויות על אוניות שונות - ביניהן "קטינא", "אגיא ג'ני" ו"אסתר". [על האונייה "אסתר" ראה: "מה התרחש באנית הפליטים "אסתר" (?) - סיכום עדויותיהם של נוסעים באוניית המעפלים "אסתר", ארכיון העבודה, תל-אביב, IV 3, 13 ב' (העתק בפרוייקט ההעפלה, 5 - (17) 25.4). המסמך חובר במקור בגרמנית, על-ידי התאחדות עולי גרמניה ועולי אוסטריה: Die Vorgaenge auf dem "Astir" (195) 25.1; בנימין בן אברהם (ב' איזנשטרט), "האמת על "אסתר", עדות של אחד ממעפלי האונייה, שם, IV 3, 13 ב' (העתק בפרוייקט ההעפלה, 15 - (17) 25.4); לור' ליטאי, עמ' 217-218; על האונייה "קטינא" ראה: עדות אברהם גולדנוסר, "האונייה אסימי", אח"ה 12.19; עדות דב מנן, פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 3330; יומן חפשי (דודקה נמר), 22.3.1939, אח"ה 14/342; על "אגיא ג'ני" ראה: תמו ארו, סיפור מסעה של האונייה "Aghia Zoni", פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 229]. דבריו של רובשוב מתייחסים ככל הנראה ל"קטינא" וההמפקד הסדיסטי הוא מפקדה - ד"ר פאול מלטלנד. [ראה: יומן חפשי (דודקה נמר), 22.3.1939, אח"ה 14/342].

36. צבי רחנשטיין (אבן-שושן): יליד רוסיה הלבנה (1898), חבר "צעירי ציון", וחבר מרכז המפלגה של צ.ס. וממקימי "הכרית העולמית של צ.ס. צעירי ציון", עלה ארצה, 1926, והצטרף לקבוצת מרחביה. חבר "אחדות העבודה", ועם איחודה עם "הפועל הצעיר" - חבר מפא"י. שליח הוועד הפועל של ההסתדרות לוורשה, 1930, ועורך כטאן "החלוץ" שם ("העתיד"), ומ-1932 - מזכיר ההסתדרות העולמית של "החלוץ". עם שובו ארצה, 1934, נחמנה למנהל מרכז העלייה של ההסתדרות. השתתף בקונגרסים ציוניים רבים. פרסם מאמרים וערך ספרים בעברית ו באדיש, וכן כתב ספר על תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל.

37. עלייה ב' התחורשה באפריל 1937 ביהמתו של משה גלילי (קירבושנין), צעיר ארצישראלי שהיה מקורב לתוני הרביזיוניסטים. הוא בא בדברים עם כמה מעסקני מכבי בפאריס, ולאחר מכן עם מנהיגים מן הקבוצה האקטיבית של הרביזיוניסטים בווינה, ביניהם ד"ר וילי פול. בעזרתם ארגן את ספינתו הראשונה, ובה 15 בתי-ימים - תשעה מפולין והשאר מהונגריה, מרומניה ומליטא. להורדת המעפילים בתופי הארץ נעזר גלילי באנשי אצ"ל והתנועה הרביזיוניסטית בארץ. הוא זכה לתמיכה חמה במיוחד מערי ז'בוטינסקי, נציג בית-ר בארץ. גלילי ארגן, עד קיץ 1938, בשיתוף עם התנועה הרביזיוניסטית בווינה, שלוש הפלגות נוספות, שכתו הפלגות "אף-על-פי", ובהם בעיקר בתי-ימים מפולין ומאוסטריה. אמנם גלילי פרש מארגון עלייה ב', בעקבות חילוקי דעות שנתגלעו בינו לבין חברי התנועה הרביזיוניסטית, אך העלייה העצמאית של התנועה הרביזיוניסטית נמשכה. עד מאי 1940 אורגנו על-ידי שליחי הצ"ח, בית-ר ואצ"ל עוד 11 הפלגות, ושמונה הפלגות נוספות אורגנו על-ידי עסקי הצ"ח שהוצאו מן התנועה, בשיתוף עם סוכני נסיעות. [עופר, דרך בים, עמ' 23-25; אבנר, נספחים].

גישה של התנועה הרביזיוניסטית לעלייה בלתי ליגאלית הייתה חיובית ביותר. התנועה ומנהיגיה ראו בעלייה זו הגשמה מעשית של השקפתם הציונית, ופעלו בהתאם להשקפה זו. [ראה עופר, דרך בים, עמ' 114-147]. לעומת זאת, חברי ההנהלה הציונית מכל הזרמים, לרבות נציגי תנועת העבודה, ובראשם כן-גוריון, יושב ראש הנהלת הסוכנות, התנגדו עד ראשית 1939 להעפלה. הם חששו שמא המיכה בעלייה בלתי ליגאלית תניע את בריטניה להפקיע את זכותה של הסוכנות היהודית לקבל סרטיפיקטים, והעלייה הליגאלית תפגע. בריטניה עלולה אף לפרש חמיכה בעלייה זו כהזדהות התנועה הציונית בדרכי המאבק של הרביזיוניסטים, דבר שיפגע ביחסים אתה בכל התחומים. כמרכן, בעלייה בלתי ליגאלית יעלו אנשים רבים שלא הוכשרו לתנאי הארץ ויקופח חלקם של החלוצים. מתנגדי ההעפלה גם כפרו ביעילותה, שכן לא ניתן להביא דרכה עולים רבים, ומספרם ירד ממכסת הסרטיפיקטים, אם יתפסו. התנגדו לן זה האקטיביסטים כתנועת העבודה, ביניהם ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, והנהגת הקיבוץ המאוחד, וכן ראשי ההגנה, ביניהם אליהו גולומב, שאול מאירוב וישראל גלילי. [אבנר, עמ' 16].

38. אנשי הקיבוץ המאוחד קיימו קשר רצוף עם "החלוץ" בפולין, והיו מודעים למצוקה כתנועה

שם בגלל העדר האפשרות להעלות את חבריה. מכסת הסרטיפיקטים שחולקו כקרב אלפי חברי "החלוץ" בפולין היה כטיפה בים, לעומת מספר המצפים בחודר לעלייה. מה"שדירול" של אוקטובר 1936 - מארס 1937 קיבלה התנועה החלוצית בפולין רק 200 סרטיפיקטים. [לוי אריה שירי, *החלוץ ותנועות הנוער בפולין 1917-1939*, תל-אביב: עם עובד (להלן: שירי), עמ' 552]. גם התחזרות ההעפלה הרביעיוניסטית בשנת 1937, עוררה את הקיבוץ המאוחד לפתוח גם הוא בעלייה ב' של תכריזה בפולין. יהודה בראגינסקי גייס אז לחידוש ארגון עלייה ב' מפולין. בגלל היות הפעולה יחמה פרטית של הקיבוץ המאוחד, היה עליו לארגן את הפעולה על כל היבטיה: מציאת מקורות כספיים, גיוס פעילים וגיוס תמיכה פוליטית וציבורית. בספרו מתאר בראגינסקי את פגישותיו עם ברל כצנלסון, שנתן מכתב למפעל, עם משה שרת, שהתנגד לו בצורה נחרצת, עם אליהו גולומב, שהביע את תמיכתו, אך הדגיש שעקב מצב הביטחון או בארץ לא יוכל מבחינה מעשית לעזור לעושים במלאכה. עניין עלייה ב' הועלה לדין בוועד הפועל של ההסתדרות, על-ידי ישראל גלילי ואלהיו גולומב. ההחלטה שנתקבלה בישיבה מייצגת את האמביוואלנטיות כלפי חידוש ההעפלה כקרב המשתתפים: אין מעכבים כעד האנשים לצאת ליוון, אך הללו יצאים רק "כדי לבדוק את המצב", אך "בטרם ייכנס המפעל לשלב מעשי, על הפעילים לקבל ממוסדות והסתדרות אישור לפתיחת פעולה זו". בראגינסקי פרש החלטה זו כאור ירוך להתחלת ארגון עלייה ב'. הוא הצליח לגייס 300 לא"י למפעל, יצא ליוון יחד עם לוי שווארץ, ושם הצטרף אליהם זאב שינר. [בראגינסקי, עמ' 53-58; תיאור ראשית הפעולה ביוון, ארגון הספינה הראשונה, "פוסטיון", ועמדתם של ראשי ה"הגנה" וההסתדרות ערב הפלגתה, ראה שם, עמ' 79-78; עדות זאב שינר, את"ה 624/14; וכן אבגרי, עמ' 36-44; על עלייה ב' בתפישותיהם של מנהיגי היישוב בשנים 1937-1939, ראה: עידית זרטל, "בין מוסר לפוליטיקה - העלייה הבלתי-ליגאלית בתפישותיהם של מנהיגי-היישוב בין הקונגרס הציוני העשירי לקונגרס העשירי ואחור", *ההעפלה* (להלן: עידית זרטל, "בין מוסר לפוליטיקה"), עמ' 87-107].

כאמצע נובמבר 1937, לאחר שנדמה היה כי הרשגה ספינה, וכי אפשר להתחיל בפעולה הלכה למעשה, נשלח זאב שינר לארץ כדי לקבל אישור להבאת האונייה, ולגייס אנשים לליווי הספינה ולארגון הורדת המפעלים בחופי הארץ. הוא נפגש תחילה עם ישראל גלילי וברל רפפור, מתומכי המפעל, ואחר-כך עם שאול מאירוב, שהביע תמיכתו בהמשך הפעולה. אך מעניינות במיוחד הן פגישותיו של שינר עם דוד בן-גוריון (בה השתתפו גם שאול מאירוב, ישראל גלילי ויהודה אידלסון [בר יהודה] ועם אליהו גולומב. הראשון הגיב בזעם משנתברר לו כי הפעולה כבר בעיצומה, בלא שהתקבל אישור עלייה ממוסדות ההסתדרות, אך מיד הוסיף: "בלילה, שהם יגיעו לחופי הארץ, תבואו ותעירו אותי משנתי ואני הולך ראשון לעזור לכם בהורדה! מאותו הרגע שיהודי מגיע לחוף הארץ - הוא בשבילי יהודי כשור כמו זה שהגיע בעלייה רגילה. זה שיצא - יצא, אולם להכא - לא! אתם רוצים בירור - בירור. נברר את זה ונחליט על זה. לא ייעשו דברים כאלה בלי החלטה". גם אליהו גולומב אמר תחילה כי "ידיו לא יגעו בדבר הזה" וכי "אסור היה לעשות דבר ללא החלטה מהמוסדות", אולם ברעעב - יעזור. [עדות זאב שינר, את"ה 14/625, וכן זאב שינר, "חבלי התחלה", בתוך: *ספר המפעלים*, עמ' 36-37]. יהודה אידלסון (בר יהודה), במכתב לאנצו סניג, שהסכים לסייע בגיוס כספים לעלייה ב', עשרה ימים ימים מאוחר יותר, מסכם את עמדותיהם של המנהיגים השונים: "לא נוכל להמציא לך מכתב לא מב"ג [בן-גוריון] ולא ממוסד מתאים. יש בינינו ויכוח הם בעצם מתנגדים לפעולה זו; אין החלטה שום מוסד על אישור הפעולה, ולפי המסורת הקדומת, תוסר אישור מצד מוסד מוסמן, אומרת חופש פעולה, רשות לעשות, אולם האנשים אם כי כמובן לגמר לא כולם, אומרים שדעתם שלילית ומכתב לא יתנו. כ.ג. [בן-גוריון] ואלהיו [גולומב] ומשה [שרותוק] נגד. שאול [מאירוב], דב [הרץ] וברל [כצנלסון] בעד. על כל פנים הפעולה נעשית על אחרותה של פולין. החלטנו לעזור בכל ונקווה שהעבודה תסתר, לפחות התחלתה. לפי זה עליך לקבוע את מעשיך." [מכתב יהודה אידלסון אל אנצו סניג, 25.11.1937, ארכיון הקיבוץ המאוחד, אפעל, חטיבה 2 חו"ל, מיכל 3, תיק 15, מצוטט אצל: יצחק אבגרי, "מדר העלייה" - תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-לגאלית", *קתדרה* 44, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תמוז תשמ"ז - יוני 1987, עמ' 130-131].

- יותר, לאחר כיבוש צ'כוסלובקיה על-ידי גרמניה הנאצית, ליל הברולח בגרמניה והצעדים לקראת פרוסום הספר הלבן, הצטרפו מתנגדי עלייה ב' למחייבה, ובראשם - דוד בן-גוריון, שקרא בכינוס היישובי של הוועד הלאומי, שהתכנס בירושלים ב"12.12.1938" למלחמת הנגפה למען עלייה המונית לארץ, עד כמה שאפשר מתוך הסכם יהודי-אנגלי; ואם אי-אפשר - גם בלעדי זה" (ההודגשה במקור - ח"מ). [דוד בן-גוריון, כמעכה, כך שני, מהדורה שניה, תל-אביב: מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תשי"י, עמ' 190].
39. בשתי הפלגותיה של "פוסידון", בשתי הפלגותיה של "ארטמיסיה", ובשלושת הפלגותיה הראשונות של "אטראטו" עלו בעיקר חלוצים מפולין. אמנם הפלגתה השלישית של "אטראטו" הייתה מיועדת לחלוצים מגרמניה ומאוסטריה, אך משנכשל הנסיון להשיג עבורם אשרות מעבר דרך צרפת, הפליגה בה קבוצת חלוצים מפולין. רק בתחילת מרץ 1939 הפליגו 278 חלוצים מגרמניה ומאה חלוצים מאוסטריה באנית המפעלים "קלוודר", אשר לפי התוכנית העבורו לאחר שלושה ימים ל"אטראטו" ("אטראטו" ד') והורדו בשלום בחופי הארץ. [אריה אבנרי, עמ' 37 - 77 וכן גספח 1; בראגינסקי, עמ' 70 - 156; עופר, דרך כיס, עמ' 474].
40. בחודש מרץ 1939 אורגנה בצ'כיה על-ידי "החלוץ" קבוצה בת 400 מפעילים, שאמורה הייתה לצאת לדרכה ב"15.3.1939. כאשר העולים היו כבר מרוכזים בבית "מכבי" בפראג, לקראת יציאתם, נתקבלה הידיעה על פלישת הנאצים. שליח "החלוץ", שמעון אנוך, הצליח לקבל רשות מקצין הגיסטאפו בפראג, והעולים עברו ברכבת מיוחדת את הגבול הצ'כוסלובקיה, והגיעו לעיירה ההונגרית דיאנקש, בגבול הונגריה-יוגוסלביה. אך שם עוכבו העולים על-ידי היוגוסלבים, שמנעו מן הרכבת להכנס לתחומה, בטענה כי דרכניהם של צ'כיים של העולים אינם תקפים עוד, שכן מדינת צ'כוסלובקיה אינה קיימת יותר. הקבוצה עוכבה בתחנת הגבול במשך כשבועיים. במאמציהם המשותפים של שליחי "החלוץ", ובראשם צבי יהאלי, של אנשי הקהילה היהודית במקום, ובראשם שמעון שפיצר, ראש ועדי הקהילות ביוגוסלביה, ושל פינז גינזבורג, שליח "החלוץ" בכרלין, שהפעילו את קשריהם ביוגוסלביה ובגרמניה, ושיחוד ראש הממשלה צוויטסקוביץ, הותר לרכבת לעבור את הגבול, ולהכנס ליוגוסלביה. המפעילים הגיעו לנמל טרשאק, והפליגו באונייה "קלוודר", שהמתינה להם שם. ב"15.4.1939 הועברו המפעילים לאונייה "אטראטו", וב"23.4.1939 הורדו בהצלחה בחופי הארץ. [אבנרי, עמ' 81-85; בראגינסקי, עמ' 161-163].
41. בביקורו בפולין בינואר 1939 נפגש אליהו גולומב עם באי כוח "החלוץ-המזרחי", אשר התרעמו על כי "החלוץ" בפולין לא שיתף אותם בהעפלה עד כה. על הצעתו של גולומב לקיים שיתוף פעולה להבא, השיבו בשלילה, בנימוק שכבר נחקשו עם גוף אחר הפעיל בעלייה ב'. [בראגינסקי, עמ' 140]. כוונתם הייתה בודאי לנרעו הציוני, החלוץ הכללי ציוני והציונים הכלליים, אשר בשיתוף אתם אורגנה האונייה "אסימי". [ראה הערה 8 לעיל, ולגבי ההסכם שהושג בסופו של דבר - ראה את דבריו של גולומב לסיכום הישיבה, והערה 58 שם].
42. סיכום מספר המפעילים עד למרעו הישיבה, ראה בהערות 47 ו-48 להלן.
43. פרשת חיל - לא כרוז למה הכוונה.
44. אנית המפעילים "אסטיה", שאורגנה על-ידי הרביזיוניסטים, הגיעה לחופי הארץ בליל ה' 2.4.1939, כשעל סיפונה 710 מפעילים ר' 19 אנשי צוות. האונייה כותרה על-ידי סירת משטרה בריטיות, שירו עליה כמכונות יריה. רכ התוכל הסגיר מיד את עצמו ואת האונייה לידי המשטרה. האונייה נגדרה לחיפה וגורשה ב"5.4.1939. רוב מפעילי "אסטיה" היו פליטים מארצות הריין, והיו ביניהם חמישים ילדים ומאה נשים, כמה מהן בהריון. PRO, FOJ 371/24088 (העתקים בפרייקט ההעפלה, 89-96 - 1, 22 ב'); יומן חפשי (דו"ח נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342; דבר, 3.4.1939, 5.4.1939].
45. ראה הערה 37 לעיל.
46. מאיר יערי: יליד גליציה (1897), ממייסדי "השומר הצעיר" בגליציה, 1915, עלה ארצה בשנת 1920, וב-1929 התיישב במרחביה. מיתמי "הקיבוץ הארצי", 1927, שליכר את כל קיבוצי "השומר הצעיר". ציר באספת הנבחרים השלישית (1931-1944), והרביעית (1944-1948),

- ומלא-מקום בורעד הלאומי (1944-1948). היה ממניחי היסודות האידיאולוגיים של "השומר הצעיר". נבחר בקונגרס הציוני העשרים (1937) לחבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, ולאחר מבאי-הכוח של ההסתדרות הציונית כמורצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה.
47. האוניות שאורגנו על-ידי "החלוץ" שמעפיליהן הורדו בהצלחה הן: מטעם סיעת העבודה - 65 מעפילים (12.1.1938); ארטימסייה א' - 128 מעפילים (25.4.1938); פוסיידון ב' - 65 מעפילים (23.5.1938); ארטימסייה ב' - 157 מעפילים (23.7.1938); אטראטו א' - 300 מעפילים (30.11.1938); אטראטו ב' - 300 מעפילים (15.1.1939); אטראטו ג' - 300 מעפילים (20.2.1939); אטראטו ד' - 378 מעפילים (15.3.1939); אסימי - 470 מעפילים, מתוכם הורדו 140 ב-8.4.1939 (יתר המעפילים ירדו ב-16.6.1939, כלומר - לאחר ישיבה זו של הוועד הפועל). לסיכום - עד למועד הישיבה העלה "החלוץ" 1833 מעפילים שהורדו בהצלחה בחופי הארץ. [אריה אבנרי, נספח 1].
48. האוניות שאורגנו על-ידי הרביזיוניסטים ואשר מעפיליהן הורדו בחופי הארץ בהצלחה הן: אף-על-פי א' - 14 מעפילים (13.4.1937); אף-על-פי ב' - 54 מעפילים (אוקטובר 1937); אף-על-פי ג' - 86 מעפילים (מארס 1938); אף-על-פי ד' - 381 מעפילים (יוני 1938); דראגא א' - 140 מעפילים (5.10.1938); דראגא ב' - 550 מעפילים (דצמבר 1938); אלי - 550 מעפילים (דצמבר 1938); ג'יפו א' - 734 מעפילים (דצמבר 1938); דלפא - 222 מעפילים (דצמבר 1938); קאטינא - 778 מעפילים, מתוכם הורדו 244 ב-16.2.1939, והנותרים הורדו על-ידי חברי המוסד לעלייה ב' ב-14.4.1939. לסיכום - עד למועד הישיבה העלו הרביזיוניסטים 2975 מעפילים שהורדו בהצלחה בחופי הארץ. [שם, נספח 2].
49. האונייה "אסימי", שאורגנה בפולין על-ידי הוועד הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפועל המזרחי. [ראה הערה 8 לעיל].
50. הכוונה לאונייה סאנדו, שאורגנה על-ידי חברת הנסיעות "טוריסטן לויז" ברומניה והגיעה לחופי הארץ ב-22.3.1939, אך נתפסה על-ידי הבריטים, והוחזרה לקונסטנצה. [ראה הערה 7 לעיל, וכן אריה אבנרי, עמ' 114].
51. בנובמבר 1937 הביע גולומב התנגדות לפעולה העצמאית של "החלוץ" ושל "הקיבוץ המאוחד", ולכל פעולה הנעשית ללא החלטת המוסדות. יחד עם זאת הוסיף כי יסייע לגיוס חברי "ההגנה" לצורך הורדת המעפילים אל החוף. [עדות זאב שינד, את"ה 14/625]. זאב שינד מציין בעדותו כי "בימים קשים אלה, כאשר הייתי נפגש בכל יום עם גויים שונים והייתי הולך לראות אניות או לכדוק אותן, עבר את אתונה פעם א[ליהו] ג[ולומב], ואי אפשר להגיד שקבלתי עידוד רב להמשיך בחיפושים, כי הוא הביא אתו מהמבוכה אשר שררה בקבינטים של המוסדות ושל חלק [מן] החברים מההסתדרות". [שם]. יוסף בן-פורת מספר בעדותו כי בפגישת גולומב עם מפקדים ב"הגנה" בימי ועדת פיל, כלומר ב-1937, "הביע אליהו את דעתו כי אין ערך לעלייה ב' ולממדיה המצומצמים ולהוצאתיה המרובות, היות ובקרב תזרום העלייה בדרך גלויה, בהיקף רחב ובהוצאות רגילות מתוך בהירת התומר האנושי". [מתוך עדותו של יוסף בן-פורת, את"ה 9.23]. אך בפברואר 1938, עם הגיעה של קבוצת המעפילים הראשונה, שאורגנה על-ידי בראגנעסקי וחבריו, באונייה פוסיידון, שינה גולומב את דעתו ונרתם לפעילות עלייה ב'. [מכתב אידלסון אל תרשיש, 2.2.1938, ארכיון הקה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, חיק 16 (העתק בפרינקיט העפלה, 33-8.79)]. על התפתחות יחסו של גולומב לעלייה ב' - מהסתיונות לתמיכה ולפעילות, ראה: עידית זורטל, "בין מוסר לפוליטיקה", עמ' 95-100, ועמ' 370-372, הערה 75.
52. הכוונה לסייע בהורדת המעפילים בחופי הארץ.
53. אפנם נכתיים היו דבריו של אליהו גולומב כי פולין עוזרת בהגירת היהודים מתחומה, אך יש לציין כי עזרה זו נבעה לא "מאהבת מרדכי" אלא ממדיניותה בשנים אלה. לאתר מותו של פילסודסקי (1935), ניצחה במאבק על הירדשה בפולין הקבוצה שכראשה עמדו המרשל ריז-שמגלי והנשיא מושצ'צקי תעמה מתנה הליכוד הלאומי - האחוץ - שאתח ממטרותיו הייתה סילוק יהודים רבים ככל האפשר מתחומי פולין, ושליחת הזכויות האזרחיות והפוליטיות מן הנותרים. [אופנהיים, עמ' 7, 19-20].
- המגמה הראשונה השתלבה במאמציהם של מארגני עלייה ב' להוציא תלוצים מפולין דרך

איטליה. בשלהי 1938 ניהלה ממשלת פולין משא ומתן מסחרי עם ממשלת איטליה, בו הוכנס סעיף על חילופי תיירים, מתוך כוונה לאפשר הפלגת יהודים מנמלים איטלקיים. מרכז החלוץ הקים חברת תיירות פיקטיבית, שחתמה על הסכם עם מחלקת התיירות והתעמולה של ממשלת איטליה, על קיום טיורים מאורגנים של קבוצות תיירים, שיפליגו מנמלי איטליה לים התיכון, ואמנם על-פי הסכם זה הפליגה "אטראטו ב" מאנקונה, בינואר 1939, ו"אטראטו ג" מנפולי, בפברואר אותה שנה. [בראגינסקי, עמ' 141 ; אריה אבנרי, עמ' 58-60]. ממשלת פולין תמכה גם תמיכה כספית ב"החלוץ", שהגיעה עד לסכום של 3000 - 3500 ליש"ט. [אריה אבנרי, עמ' 55].

54. משנתברר כי אין סיכוי לקבל עבור יהודים יוצאי גרמניה אשרות מעבר נוספות דרך יוגוסלביה, לאחר הפלגת "אטראטו" ה', וכיטול האשרות היוגוסלביות שהיו כירי מארגני עלייה ב' [ראה הערה 4 לעיל], החליטו פעילי ההעפלה להעביר את בסיס פעולתם לנמלי רומניה. יוסף ברפל, שנשלח לרומניה, הצליח לקשור קשרים טובים עם חוגי הממשלה, והוכנס לו כי רומניה תתן רשות מעבר דרכה ליוצאי פולין וגרמניה, בתנאי שההפלגות יכללו 25% יהודים רומניים. אך משהגיע שעת הנפקת האשרות התברר כי ממשלת רומניה הייתה מוכנה לתת אשרות מעבר רק ליוצאי פולין, וסרבה לתתם ליוצאי גרמניה. [בראגינסקי, עמ' 172-178]. אך התפתחות זו ארעה לאחר מועד הישיבה, כך שגולומב לא יכול היה לרעוע עליה.

55. דבריו של גולומב מתייחסים לסיעו שהגישה ה"הגנה" בהורדת מעפילי "אסימי" ב"9.4.39, והפיסתה על-ידי הבריטים. לפרטים מלאים, ראה הערה 8 לעיל.

56. ראה הערה 8 לעיל, והערה 58 להלן.

57. בסתיו 1937, עם גבור הטרור הערבי, הגיב האצ"ל בגל של טרור נגדו, שלא הבחין בין אזרחים ערבים שלווים לבין טרוריסטים. ב"הגנה", שדגלה במדיניות של הבלגה, שעיקרה הייתה שיש לפגוע בכנופיות הערביות, אך יש להמנע מלפגוע בערבים באשר הם ערבים, גברו הקולות שקראו לדכא את האצ"ל בכוח, שכן פעולותיהם סיכנו את היישוב היהודי כולו. אליהו גולומב תבע מו'בוטינסקי לרסן את אנשי האצ"ל, ולפתוח בשיחות בין האצ"ל ל"הגנה" כדי למנוע מלחמת אחים. תחילה טרב ד'בוטינסקי להענות לדרישתו של גולומב, ולהכנס למשא ומתן עם ה"הגנה". אך בתחילת ביולי 1938 חלה הסלמה במצב: לאחר הוצאתו להורג של שלמה בן-יוסף, חבר אצ"ל שתקף עם שניים מחבריו אוטובוס ערבי, פתח האצ"ל בצעדי נגד אלימים, במהלכן רצח חבר אצ"ל בטעות יהודי שחיה לבדו כערבי. הרוצח נתפס על-ידי עובדי אורח, שמסרוהו לידי "ההגנה" - צעד שגרר אחריו את חטיפתו של זכריה קיקין, חבר "הגנה", והחוקתו כבן-ערובה. כעקבות המתח שהשתרר אז, פנתה ההנהגה הרביזיוניסטית בארץ אל אליהו דובקין ומשה שרת בבקשה לפתוח בשיחות להסדרת היחסים בין האצ"ל ל"הגנה". מרכז ה"הגנה" הסכים להיכנס למשא ומתן עם האצ"ל, בתנאי שכל פעולות הטרור תפסקנה עם פתיחת הדיונים על ההסכם ב"28.8.1938.

בתחילת אוגוסט - ספטמבר 1938 התקיים משא ומתן בין אליהו גולומב לבין ראשי האצ"ל על שיתוף פעולה בין ה"הגנה" לאצ"ל. תנאי ההסכם, כפי שהסתמנו באמצע ספטמבר היו: האצ"ל יתחייב להמנע מכל פעולה שאינה בגדר הגנה מובהקת; על כל פעולת תגובה יוחלט בוועד ארכעה, בה ייקבע יצוג שווה לאצ"ל ול"הגנה"; האצ"ל שותף בכל מסגרות ההגנה הליגאליות וביחידות הצבאיות העתידות לקום; מוסדותיו העצמאיים של האצ"ל ימשיכו להתקיים, וכן היחידות האוטונומיות שלו; יהיה שוויון מלא בין האצ"ל ל"הגנה" בוועד הפאריטטי, הפוסקת בשאלת פעולות תגובה. ההגנה על שכונות או אזורים מסוימים בהם היה רוב לתכרי האצ"ל, הופקדה כליל בידיו. ד'בוטינסקי אישר את ההסכם, אך בן-גוריון, שלא היה שותף לשיחות, התנגד לכל משא ומתן והסכם עם הרביזיוניסטים, כל עוד לא קיבלו הללו את המשמעת הפוליטית והמרות של ההסתדרות הציונית, וההסכם לא יצא לפועל. [ראה: יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך שני, חלק שני, מערכות, תשכ"ג, עמ' 1062-1066; מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, א', תל-אביב: עם עובד, תשל"ה, 1975, עמ' 375-385].

58. הכוונה כאן להסכם שהושג עם הציונים הכלליים א' ובי' ועם המזרחי, בזמן ש"אסימי" הייתה כבר בים. בישיבה שנערכה בתחילת אפריל 1939, בה השתתפו אליהו דובקין, אברהם שטר

- (חבר מזכירות הקיבוץ המאוחד), ברל כצנלסון, ישראל גלילי, רב החז, פרנק ורוקח (מתומכי ההעפלה מקרב האגף האזרחי של היישוב), צבי רחנשטיין ודודקה נמרי, הוחלט על איחוד העבודה עם הציונים הכלליים א' רב, ועם המזרחי והוטל על אליהו גולומב ואליהו דובקין להיפגש איתם ולנהל אתם משא ומתן. [יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342; אריה אבנרי, עמ' 110]. גם שאול מאירוב תמך בהתייחסות הסכם הגזן אתם, בתנאים מסוימים. [מכתב שאול מאירוב מיום 21.3.1939, את"ה 14/343]. דודקה נמרי מדווח ביומנו על ישיבה אתם, בה הוסכם כי תוקם ועדה משותפת, מורכבת ממששה חברים: שלושה מאנשי המוסד, ושלושה נציגים של הציונים הכלליים א' וב' והמזרחי, ולוועדה זו תהיה הסמכות לבחירת האנשים, לקביעת הארצות, לביקורת הכספים ולערעורים. הוסכם כי הוועדה הטכנית תשאר בעינה, וכי ה"הגנה" חסייע בהורדת מעפילי "אסימי", בתנאי שלא תעשה עליידם שוב פעולה נפרדת בעתיד. [ראה: יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342].
59. בפגישה שהתקיימה בפרץ בסוף אותו החודש, ביוזמתו של שאול מאירוב (איש המפקדה הארצית, שהיה מזה כמה חודשים פעיל בארגון עלייה ב', בלונדון) ואשר בה השתתפו יהודה בראגינסקי, זאב שינר, צבי יהיאלי ויוסף ברפל, הוחלט "שהעבודה ככל אירופה היא מרוכזת. בראשה עומדת הנהלה בעלת זכות הכרעה ופיקוד. מושבה פאריס-לונדון." [מכתב מאת שאול מאירוב, 30.4.1939, את"ה 14/343]. ב-3.7.1939 הוציאה המפקדה הארצית הודאה לכל חברי ה"הגנה" לפיה "הועמד הארגון לשירות עלייה ב'", וכך הכירה באופן רשמי בהעפלה כזרוע של ה"הגנה". [ראה: סת"ה, כרך שלישי, חלק ראשון, עמ' 79].
60. בשנים 1938-1939 היוו העולים הבלתי-ליגאליים משטחי הרייך באוניות של "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' רק 15% מן העולים, בעוד שבאותיות שאורגנו על-ידי הרביזיוניסטים הגיע חלקם של פליטי הרייך ליותר מ-80%. [ראה: עופר, דרך כיס, עמ' 27].
- בהפלגות שאורגנו על-ידי הצ"ח, בית"ר ואצ"ל או על-ידי עסקנים המקורבים אליהם, הפליגו בתקופה שבין יוני 1938 לאפריל 1939 יותר מ-4000 מעפילים מאוסטריה ומצ'כוסלובקיה. [ראה: אבנרי, עמ' 203-218, 247-254; עופר, דרך כיס, עמ' 474-475]. אך הארועים באוניות "קאטינא" ו"אסתיור" [ראה הערה 35 לעיל] גרמו לכך כי ההעפלה הרביזיוניסטית הופסקה בתקופה זו, וחודשה רק ביולי 1939, עם הפלגת "פאריטה". [ראה: סת"ה, עמ' 1046-1048].
- "החלוץ" התחיל לכלול עולים מגרמניה ומאוסטריה בהפלגותיו רק החל מהפלגתה הרביעית של "אטראטור", במארס 1939 [ראה הערה 39 לעיל], ועולים מצ'כוסלובקיה רק מהפלגתה החמישית, באפריל שנה זו. [ראה הערה 40 לעיל].